

Національний університет "Чернігівський колегіум"

імені Т.Г.Шевченка

Навчально-науковий інститут історії та соціогуманітурних дисциплін

ім. О. М. Лазаревського

Кафедра історії України, археології та краєзнавства

Кваліфікаційна робота

освітнього ступеня «магістр»

на тему:

Козацько-старшинський рід Забіл в історії Української козацької держави другої половини XVII – XVIII ст.

Виконав: Студент 6 курсу,
62 групи Спеціальності: 032

Історія та археологія
Скоробагатько Олексій
Володимирович

Науковий керівник:
Доцент кафедри
Історії України,
археології та краєзнавства
Токарєв С.А

Роботу подано до розгляду «_____» _____ 20__ року.

Студент _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

Науковий керівник _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

Рецензент _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

Результат захисту _____
(оцінка) (дата захисту)

Голова АК _____
(підпис) (прізвище та ініціали голови АК)

Кваліфікаційна робота розглянута на засіданні кафедри історії України,
археології та краєзнавства

протокол № _____ від «_____» _____ 20__ року.

Студент (ка) допускається до захисту даної роботи в атестаційній комісії.

Завідувач кафедри _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА, МЕТОДОЛОГІЯ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	7
1.1. Стан наукової розробки проблеми.....	7
1.2. Джерельна база роботи.....	13
1.3. Методологія та методи дослідження.....	17
РОЗДІЛ 2. ПОХОДЖЕННЯ ТА ПЕРСОНАЛЬНИЙ СКЛАД КОЗАЦЬКО-СТАРШИНСЬКОГО РОДУ ЗАБІЛ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII – XVIII ст.	20
РОЗДІЛ 3. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРЕДСТАВНИКІВ РОДУ ЗАБІЛ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII – XVIII ст.	33
РОЗДІЛ 4. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ РОДУ ЗАБІЛ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII – XVIII ст.	50
РОЗДІЛ 5. ПРИВАТНЕ ЖИТТЯ І ГУМАНІТАРНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРЕДСТАВНИКІВ РОДУ ЗАБІЛ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII – XVIII ст.	67
ВИСНОВКИ	78
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	81
ДОДАТКИ	90

ВСТУП

Актуальність дослідження зумовлена зростанням інтересу до історії та генеалогії шляхетських, козацько-старшинських і дворянських родів, які відіграли важливу роль у суспільно-політичному та соціокультурному житті України. Вивчення історії вітчизняної еліти, котре зародилося за доби українського відродження XIX ст., було штучно загальмоване за радянського часу, лише за доби незалежності опинилося в колі наукових зацікавлень вітчизняних істориків.

Помітне місце у середовищі соціально-політичної еліти Чернігово-Сіверщини і Північного Лівобережжя загалом належало представникам козацько-старшинського роду Забіл. Вони вийшли на історичну арену під час розгортання визвольних змагань за доби Української національної революції середини XVII ст. Протягом другої половини XVII–XVIII ст. представники роду посідали помітне місце у складі соціально-політичної еліти Ніжинського полку, зокрема, у складі полкової старшини, урядовців Борзнянської та інших сотень, різних категорій неурядової старшини. Окремі його представники досягли найвищих щаблів влади в Українській козацькій державі. За доби Російської імперії рід Забіл зберіг свій елітарний статус, частина нащадків була нобілітована і зберегла свій високий статус. Його члени перебували на військовій і цивільній службі, займалися мистецькою, громадською та соціогуманітарною діяльністю. Попри певний внесок попередніх поколінь вітчизняних істориків у вивчення історії та генеалогії Забіл актуальним завданням залишається створення узагальнюючої праці, в якій були б узагальнені відомості про походження, персональний склад, еволюцію та основні напрямки діяльності цього непересічного вітчизняного елітарного роду.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні на базі наявної наукової літератури та актуалізованій джерельній базі персонального складу, генеалогії, суспільно-політичної, соціально-економічної, громадської та соціокультурної діяльності представників роду Забіл у другій половині XVII – XVIII ст.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення наступних *завдань дослідження*:

- визначити ступінь наукової розробки проблеми в історіографії;
- схарактеризувати актуалізовану джерельну базу;
- обґрунтувати використання методологічних принципів і методів дослідження;
- з'ясувати походження та встановити персональний склад роду Забіл у другій половині XVII – XVIII ст.;
- схарактеризувати основні напрямки державної та військової служби представників роду Забіл;
- окреслити місце представників роду у складі козацької старшини та дворянської спільноти;
- з'ясувати сімейно-шлюбні стратегії роду та основні прояви їх приватного життя;
- визначити шляхи формування земельних володінь, форми та методи здобуття маєтностей представниками роду Забіл;
- проаналізувати основні напрямки наукової та соціогуманітарної діяльності представників роду Забіл.

Об'єктом дослідження є рід Забіл як складова частина вітчизняної соціально-політичної еліти, репрезентованої православною шляхтою доби Речі Посполитої, козацькою старшиною доби Гетьманщини та дворянською спільнотою періоду Російської імперії.

Предметом дослідження є історія та генеалогія роду Забіл, діяльність його представників у різних сферах суспільно-політичного та соціокультурного життя України другої половини XVII – XVIII ст.

Хронологічні рамки роботи охоплюють другу половину XVII – XVIII ст. Нижня хронологічна межа обумовлена виходом представників роду Забіл на історичну арену у зв'язку з їх входженням до складу козацької старшини під час визвольних змагань Української національної революції середини XVII. Верхня хронологічна рамка пов'язана з ліквідацією Української козацької держави і її

полково-сотенного устрою, що обумовило необхідність пошуку нових життєвих стратегій, насамперед інтеграції до середовища російського дворянства.

Територіальні рамки дослідження охоплюють територію Української козацької держави, насамперед окремих сотень Ніжинського козацького полку, у деяких випадках – інші регіони Гетьманщини та Російської імперії. Критерієм для їх окреслення послужили життєвий шлях і різні напрямки діяльності представників роду Забіл.

Наукова новизна роботи полягає у комплексному дослідженні персонального складу та генеалогії усіх гілок роду Забіл, ролі їх представників у суспільно-політичному та соціокультурному житті Української козацької держави у другій половині XVII – XVIII ст.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані при написанні узагальнюючих праць з історії України, історичного краєзнавства, історії та генеалогії вітчизняної соціально-політичної еліти, розробці окремих проблем вітчизняної історії. Фактичний матеріал, наведений у магістерській роботі, може стати в нагоді для розробки музейних експозицій, тематичних виставок та в екскурсійно-туристичній діяльності.

Апробація результатів дослідження. Основні положення, фактичний матеріал і висновки магістерської роботи були оприлюднені у вигляді доповідей на V науковому семінарі аспірантів та магістрантів, XXVIII науковій конференції молодих вчених і студентів Навчально-наукового інституту історії та соціогуманітарних дисциплін імені О.М. Лазаревського Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка.

Структура роботи відповідає поставленій меті і завданням. Магістерська робота складається зі вступу, п'ятих розділів, що поділяються на підрозділи, висновків, списку використаних джерел і літератури (96 позицій), додатків. Загальний обсяг роботи становить 94 сторінок, з них 80 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА, МЕТОДОЛОГІЯ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми

Історіографію обраної проблеми можна умовно розподілити на три етапи. *Перший етап* охоплює ХІХ – початок ХХ ст. і пов'язаний із накопиченням відомостей про рід Забіл у вітчизняній історіографії, появою перших узагальнюючих праць, у яких була б схарактеризована історія та генеалогія цього козацько-старшинського роду.

Найбільший внесок у вивчення персонального складу роду Забіл у дореволюційній історіографії здійснив видатний український історик О. Лазаревський. У своїй ґрунтовній студії, присвяченій постаті значного військового товариша І. Забіли [64], він схарактеризував походження роду, розглянув життєвий шлях найвидатніших представників перших поколінь родини. При цьому вчений приділив значну увагу привітному життю родини, оскільки подав цінні відомості, які стосувалися формуванню маєтностей роду, взаємовідносин між окремими членами роду, сімейно-шлюбним та культурно-освітнім стратегіям. Проте зауважимо, що ця студія має порівняно вузькі територіальні рамки, оскільки характеризує долю лише тих членів роду, котрі проживали на території Коропської сотні Ніжинського полку.

Значно цінніший і багатший матеріал щодо роду Забіл містить фундаментальне видання О. Лазаревського «Описание старой Малороссии», зокрема том, присвячений Ніжинському полку [65]. На його сторінках відомості щодо представників роду Забіл та факти з їх біографій подані в контексті розвитку Борзнянської сотні Ніжинського полку, де розпочалося їхнє сходження до найвищих державних посад. О. Лазаревський вказав приблизні роки правління членів родини, які посідали уряди в полковій старшині та окремих сотнях полку. Значну увагу вчений приділив фактам їхньої політичної біографії, участі у військовому, суспільно-політичному житті Гетьманщини, а також

шляхам набуття маєтностей та взаємовідносинам із різними категоріями населення у власних адміністративних одиницях.

Важливе значення для подальшого вивчення історії та генеалогії козацько-старшинського роду Забіл мала «Родословная книга Черниговского дворянства» Г. Милорадовича [70]. Вона містила поколінний розпис роду зі вказівками на їх службову кар'єру. Окремо були подані відомості про походження роду і діяльність його найвідоміших представників. Також Г. Милорадович навів посилання на нормативно-правові акти, видані Герольдією та Сенатом, на підставі якого були нобілітовані члени роду. Загалом, зазначена праця є цінним джерелом для вивчення процесу перетворення козацької старшини на дворянство.

Значний внесок у вивчення історії та генеалогії козацько-старшинського роду Забіл здійснив видатний вітчизняний історик і генеалог В. Модзалевський. У своєму фундаментальному дослідженні «Малоросійський родословник» [72, 73] він навів поколінний розпис декількох поколінь роду Забіл, які жили у другій половині XVII – XVIII ст. На його сторінках наведені відомості про кар'єрне зростання, основні напрямки суспільно-політичної та адміністративної діяльності, участі в походах та військових кампаніях. Значну увагу В. Модзалевський приділив також майновому становищу представників роду, навівши витяги з царських грамот, універсалів, та інших приватно-правових актів, на підставі яких вони володіли маєтностями. Також вчений навів відомості про сімейний стан членів родини, що слугує цінним джерелом для реконструкції їх родинних і корпоративних зв'язків.

В інших дослідженнях [71, 74] В. Модзалевський схарактеризував історію розвитку Генеральної військової артилерії, маєтності яких були розташовані на території Коропської сотні Ніжинського полку, в тому числі у володіннях Забіл. При цьому історик навів цінні відомості щодо членів роду, які перебували на службі у «військовій арматі».

Відомий спеціаліст у галузі генеалогії та геральдики В. Лукомський у співпраці з В. Модзалевським уклав і видав «Малоросійський гербовник» [68], у

якому містилося зображення та опис гербу роду Забіл, що є важливим у плані реконструкції історії цього шляхетського роду.

П. Єфименко у своєму дослідженні [45] схарактеризував життєвий шлях бунчукового товариша Данила Забіли, котрий зажив славу в Гетьманщині як автор численних доносів на вище керівництво держави і був причетний до численних зловживань в адміністративних одиницях, де були розташовані його маєтності. Об'єктом вивчення Г. Максимовича стали реформи в Гетьманщині в період правління Другої Малоросійської колегії та графа П. Рум'янцева, зокрема, так звана «справа ніжинських дисидентів» 1767 р. [69], до якої були причетні ті члени роду Забіл, котрі входили до складу шляхти Ніжинського і Батуринського повітів.

В рамках першого етапу історіографічної розробки проблеми варто схарактеризувати наукову спадщину В. Липинського, котрий першим в українській історіографії порушив проблему вітчизняного елітаризму. У своїх фундаментальних працях [66, 67] вчений в числі інших представників вітчизняної шляхетської еліти схарактеризував походження роду Забіл, основні напрямки їхньої діяльності та шляхи їх інтеграції до середовища козацької старшини.

Другий етап розвитку історіографії проблеми припадає на 30 – 80-і рр. ХХ ст. Становлення тоталітарного режиму в СРСР та утвердження марксистської методології в історичній науці призупинили подальші дослідження з історії та генеалогії козацької старшини як «класово ворожого» елементу. Певна активізація вивчення суспільно-політичного устрою Української козацької держави та діяльності козацької старшини спостерігалася за доби «відлиги». У монографії В. Дядиченка [44] було схарактеризовано суспільно-політичний устрій Лівобережної України, висвітлено організацію судової системи і козацького війська. У ній систематизовано значний фактичний матеріал, що дозволяє з'ясувати механізми заміщення полкових і сотенних урядів, майновий і соціальний статус представників старшини Ніжинського полку. У якості прикладів у дослідженні була наведена значна частина фактів, яка стосувалася історії, генеалогії, основних напрямків діяльності та майнового

становища роду Забіл. В. Борисенко схарактеризував деякі аспекти майнового становища та підприємницької династії родини Забіл [43].

Натомість активні студії з історії та генеалогії української козацької старшини у цей час розгорнули вчені української діаспори. Відомості про діяльність представників козацько-старшинського роду Забіл містяться в ґрунтовному реєстрі козацької старшини, упорядкований Ю. Гаєцьким [96]. Автор на підставі наявних і доступних йому опублікованих джерел навів відомості про хронологічні рамки урядування представників роду Забіл та їх внесок в історію окремих адміністративно-територіальних одиниць Української козацької держави.

Третій етап в історіографії проблеми було започатковано за доби незалежності України. Зняття ідеологічних обмежень, пов'язане з відходом від марксистсько-ленінської методології в історичній науці, спричинило помітне зростання інтересу до доби Гетьманщини, історії та генеалогії козацько-старшинської еліти. Найбільший на сьогодні внесок у вивчення персонального складу, історії та генеалогії роду Забіл належить В. Кривошеї. Перш за все варто відзначити його фундаментальні видання енциклопедичного характеру [54, 56], де були подані біографи представників роду з наведенням фактів їх участі у суспільно-політичному житті та відомостей щодо майнового становища і родинних зв'язків. У співавторстві з І. Кривошеєю та О. Кривошеєю вчений опублікував аналогічну працю, присвячену неурядовій козацькій старшині [58], де навів біографи тих членів роду, які входили до складу цієї спільноти.

В інших концептуальних дослідженнях [51, 53] В. Кривошея оприлюднив методологічні підвалини дослідження козацької старшини, схарактеризував історіографічне та джерельне підґрунтя цієї проблеми. У контексті розвитку окремих адміністративно-територіальних одиниць та основних етапів циркуляції старшинської еліти дослідник навів численні факти участі представників роду Забіл у суспільно-політичному житті Гетьманщини.

Окрема студія вченого торкалася вивчення власне родоводу Забіл [52] у контексті розвитку козацької старшини Гетьманщини. Також він навів поколінний розпис членів роду в дослідженні, присвяченій історії розвитку

м. Борзни та Борзнянської сотні Ніжинського полку [57], звідки почалося сходження цього роду.

Об'єктом дослідження І. Кривошеї виступила неурядова старшина Української козацької держави. У своїй фундаментальній праці [62] вчена схарактеризувала зародження, основні етапи розвитку і категорії неурядової старшинської верстви. При цьому в якості прикладу були наведені численні факти, які стосувалися історії, генеалогії та основних напрямків суспільно-політичної діяльності членів роду Забіл. В ряді статей апробаційного характеру [59–61] дослідниця навела відомості про представників родини Забіл у контексті еволюції основних категорій неурядової старшини Ніжинського полку.

Для розуміння процесу еволюції вітчизняної шляхти та інтеграції її до середовища козацької старшини важливе значення мають фундаментальні дослідження П. Кулаковського [63] та Н. Яковенко [95]. Обидві монографії містять відомості щодо походження роду Забіл та діяльності його представників за доби Речі Посполитої. В. Заруба в монографії, присвяченій адміністративно-територіальному устрою та адміністрації Гетьманщині [46], навів відомості щодо представників роду Забіл та хронологічних рамок їх урядування в різних адміністративно-територіальних одиницях.

В. Панашенко, характеризуючи соціальну еліту Гетьманщини, проілюструвала основні етапи розвитку старшинської спільноти, привела в якості прикладу деякі факти, які стосуються історії, генеалогії та напрямків діяльності роду Забіл [82]. Інші праці вченої [78–81] містять відомості про рід Забіл у контексті розвитку різних категорій неурядової старшини. С. Павленко схарактеризував членів родини Забіл у якості соратників гетьмана І. Мазепи [76]. Натомість В. Пришляк навів дані щодо представників родини Забіл, які урядували за гетьманування Д. Апостола [81]. О. Репан висвітлив участь членів родини в російсько-турецькій війні 1735–1739 рр. [84]. О. Сокирко згадав про військову діяльність членів родини Забіл у контексті військових реформ, здійснених за гетьманування К. Розумовського [88, 89].

Значні здобутки у вивченні історії та генеалогії роду Забіл присутні в чернігівських вчених. І. Ситий на підставі вивчення фондів Чернігівського

історичного музею імені В.В. Тарновського оприлюднив ряд студій, присвячених аналізу та інтерпретації документальної спадщини роду Забіл. Зокрема, у фокусі уваги вченого опинилися так звані «книги Забіл», котрі містять багатий джерельний матеріал з історії Української козацької держави, а також генеалогічні та історичні студії представників роду [85–87]. О. Коваленко схарактеризував внесок значного військового товариша І. Забіли у розвиток регіональної української історіографії ранньомодерної доби [48–50]. С. Токареєв у ряді студій [91–94] висвітлив історію, генеалогію, основні напрямки суспільної діяльності тих членів родини Забіл, які проживали на території Коропської сотні Ніжинського полку. Значна увага у цих дослідженнях була приділена приватному життю представників роду, взаємовідносинам із суспільно-політичною і духовною елітою, становленню родинних і патронально-клієнтарних взаємозв'язків з іншими козацько-старшинськими династіями.

Таким чином, підвалини вивчення історії, генеалогії та основних напрямків діяльності роду Забіл були закладені у середині XIX ст. Історія та генеалогія цієї старшинської спільноти перебували у колі наукових зацікавлень Г. Милорадовича, О. Лазаревського, В. Модзалевського та інших дослідників. Наукова розробка цієї проблеми була продовжена у 20-х рр. XX ст. у зв'язку з національно-культурним піднесенням та інституалізацією української історичної науки. Проте надалі ця тематика не отримала належного розвитку у зв'язку з ідеологічними обмеженнями. Відтак діяльність роду Забіл за радянської доби згадувалася лише фрагментарно у контексті найважливіших подій військово-політичної історії тієї доби. Натомість козакознавчі студії досить плідно розвивалися в середовищі істориків української діаспори. На сучасному етапі розвитку вітчизняної історіографії за умов зростання інтересу до історії Української козацької держави побачила світ значна кількість студій, в яких згадуються представники роду Забіл. Проте відсутність цілісної узагальнюючої праці з порушеною проблематики обумовлює важливість нашого дослідження.

1.2. Джерельна база роботи

Джерельну базу магістерської роботи становить комплекс передусім писемних і частково зображальних джерел. Частина з них була опублікована та запроваджена до наукового обігу, а частина виявлена у фондах Державного архіву Чернігівської області.

Умовно актуалізовані джерела можна розподілити на кілька груп. До *першої* з них належать законодавчі та публічно-правові акти – універсали гетьманів і полковників, укази та інші розпорядчі документи Генеральної військової та Ніжинської полкової канцелярій, документи і матеріали вищих органів влади Російської держави. Для вивчення історії роду Забіл першочергове значення мають універсали Б. Хмельницького [36], гетьманів доби Руїни [40], І. Мазепи [38] та П. Полуботка [39]. У комплексі вони дозволяють схарактеризувати службове зростання, формування маєтностей, зміни у майновому становищі членів роду. Відомими на сьогодні є й універсали членів роду Забіл [26], які дозволяють схарактеризувати основні напрями їх адміністративної діяльності. До публічно-правових актів також слід віднести угоди між Гетьманщиною і Московською державою, укладені під час обрання нових гетьманів і підписані, зокрема, представниками родини Забіл [8].

Другу групу джерел становлять приватноправові акти (купчі, дарчі, заповіти, уступні записи, матеріали цивільного судочинства тощо), які дозволяють з'ясувати майнове становище козацької старшини. Приватноправові документи старшинської родини Забіл [34, 35] розкривають деякі джерела отримання маєтностей представниками цієї козацько-старшинської родини на території Борзнянської, Коропської та інших сотень Ніжинського полку. Проте зауважимо, що значна частина приватно-правових джерел, які стосуються родини Забіл, зберігаються у фондах Центрального державного історичного архіву у м. Києві та Інституту рукопису Національної бібліотеки України НАН України імені В.І. Вернадського і чекають на запровадження до наукового обігу.

До *третьої групи* джерел, використаних при написанні магістерської роботи, належить діловодна документація – протоколи, звіти, накази, донесення, ордери, рапорти, промеморії, формулярні списки, службове листування. Вони

містять важливі відомості щодо обрання або призначення представників полкової та сотенної старшини, розслідування кримінальних справ, листування між установами різного рівня. Діловодні документи, які висвітлюють окремі аспекти діяльності представників роду Забіл під час Української національної революції та доби Руїни, були опубліковані у багатотомному археографічному виданні «Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России» [6, 7].

Значний масив діловодних документів містять археографічні видання, присвячені добі Української національної революції середини XVII ст., укладені Ю. Мициком [13], та документи доби І. Мазепи, укладені С. Павленком [12, 18]. До них належать різноманітні листи, звіти, донесення посадових осіб, які дозволяють простежити суспільно-політичну діяльність представників родини Забіл під час важливих подій політичної історії України другої половини XVII ст.

До діловодної документації також належать джерела, сформульовані під час діяльності дворянської депутатської комісії Новгород-Сіверського намісництва [1, 2] та Чернігівського губернського дворянського депутатського зібрання [3–5]. Документація цих станово-представницьких органів влади української еліти, утворених під час ліквідації Української козацької держави, дозволяє відстежити процес nobilitації козацько-старшинських родин. Зокрема, представники родини Забіл фігурують у списках дворян окремих повітів Новгород-Сіверського намісництва. Закумульовані у зазначених фондах витяги з документів Герольдії дозволяють реконструювати процес надання дворянських привілеїв членам роду. Цінність зазначених джерел полягає в тому, що вони містять посилання на норми права, на підставі котрих Герольдія підтверджувала або скасовувала дворянські привілеї нащадкам козацько-старшинських родин.

Четверту групу становлять описово-статистичні джерела, за допомогою яких було з'ясовано персональний склад представників роду Забіл у складі козацької старшини Ніжинського та інших полків. До цієї групи джерел належить насамперед Реєстр Війська Запорозького 1649 р. [32], який дозволяє з'ясувати персональний склад козацької старшини Ніжинського полку на початковому етапі Української національної революції. Публікація Присяжних книг Ніжинського полку [31] містить перелік представників родини Забіл на

момент підписання Переяславської угоди 1654 р. та складання присяги місцевим населенням на вірність московському царю. Найбільш репрезентативним джерелом для з'ясування персонального складу роду Забіл є реєстри, компути й ревізії козацької старшини Ніжинського полку. Наведені в них відомості дозволяють суттєво доповнити персональний склад представників урядової та неурядової старшини, уточнити роки їх урядування. Зокрема, значну інформативну цінність мають реєстр козацької старшини 1725 р. [25], списки представників старшини Ніжинського полку, які склали присягу імператриці Єлизаветі Петрівні у 1744 р. [33] і брали участь в обранні гетьманом К. Розумовського [28], а також реєстр козацької старшини 1743 р., у якому містяться відомості про кількість маєтностей станом на цей період. До цієї групи джерел належать також так звані «реєстр чернігівських дворян» 1783 р., опублікований О. Лазаревським [21], у якому містяться відомості про членів роду Забіл, включених до списків дворян різних повітів Новгород-Сіверського намісництва.

У 1729–1730 рр. на території Лівобережної України і, зокрема, Ніжинського полку було проведене Генеральне слідство про маєтності, матеріали якого були опубліковані М. Василенком [9]. Особливий інтерес становлять відомості про рангові та особисті маєтності представників родини Забіл, а також гетьманські універсали і царські грамоти, які дозволяють простежити процес формування їх маєтностей.

У 1765–1769 рр. був проведений зніційований президентом Другої Малоросійської колегії П. Румянцевим Генеральний опис Лівобережної України. У процесі його проведення було здійснено опис земельних володінь представників козацької старшини. Надзвичайно багаті і різноманітні матеріали Генерального опису містять цінні відомості щодо маєтностей родини Забіл, а саме рухомого і нерухомого майна, земельних володінь, угідь тощо. Збагачують зазначені відомості додатки у вигляді копій царських указів, гетьманських та полковницьких універсалів, на підставі яких члени роду Забіл набули різноманітні матеріальні цінності. Матеріали Рум'янцевого опису зберігаються у фонді Генерального опису Лівобережної України (ф. 57)

Центрального державного історичного архіву України у м. Києві. Частково вони були опрацьовані й запроваджені до наукового обігу О. Лазаревським [20].

У процесі остаточної інтеграції Української козацької держави до складу Російської імперії було підготовлено описи Чернігівського [41] та Новгород-Сіверського [29] намісництв, до складу яких увійшла територія Ніжинського полку. Вони містять відомості про земельні володіння, об'єкти виробничої інфраструктури і чисельність підданих представників роду Забіл станом на кінець XVIII ст.

До *п'ятої групи* належать нарративні джерела (джерела особового походження), передусім приватне листування, щоденники, мемуари тощо. Важливе значення для вивчення історії, напрямків діяльності та повсякденного життя родини Забіл мають листи значного військового товариша І. Забіли та його дружини [27]. Листи, котрі охоплюють хронологічний проміжок у декілька десятків років, дозволяють з'ясувати цікаві подробиці повсякденного життя родини, їх взаємовідносини з родичами, представниками світської та духовної еліти Північного Лівобережжя Гетьманщини.

До цієї ж групи слід віднести щоденники представників козацької старшини. Значну інформативну цінність має щоденник генерального підскарбія Я. Марковича, котрий він вів упродовж 1717 – 1767 рр. [14– 16]. На його сторінках наведено певні відомості щодо громадсько-політичної діяльності представників родини Забіл, зокрема, участі у військових кампаніях, та факти їх повсякденного побутового життя та взаємовідносин із іншими представниками старшини. Аналогічну інформацію містить також щоденник генерального хорунжого М. Ханенка [17], який він вів протягом 1722, 1727 – 1734 і 1741 – 1753 рр.

Шосту групу використаних джерел становлять пам'ятки пізнього українського літописання, насамперед козацькі та регіональні літописи. Літописи С. Величка [10, 11], Самовидця [24], гадяцького полковника Г. Грабянки [23] містять згадки про участь представників родини Забіл у суспільно-політичному житті Гетьманщини, наприклад, військових кампаніях,

підписанні угод з Московською державою та дипломатичних місій другої половини XVII – XVIII ст.

При підготовці магістерської роботи було також використано *зображальні джерела*, зокрема, зображення гербу роду Забіл, опубліковане В. Лукомським [67], а також портрет значного військового товариша І. Забіли.

Отже, актуалізована джерельна база магістерської роботи є достатньо репрезентативною. Використані у процесі підготовки роботи документи представляють основні групи джерел з історії України другої половини XVII – XVIII ст. Відтак наявний масив джерел дозволяє розв'язати дослідницькі завдання і досягнути поставленої у роботі мети.

1.3. Методологія та методи дослідження

Теоретико–методологічну основу магістерської роботи складають передусім загальнонаукові принципи історизму, системності, об'єктивності, які передбачають неупереджений розгляд подій і явищ минулого в їхньому розвитку і взаємозв'язку.

Принцип історизму полягає у максимальному врахуванні обставин, у яких відбувалися життя і діяльність представників родини Забіл протягом другої половини XVII–XVIII ст. Практичне використання цього принципу полягає у з'ясуванні факторів, які впливали на життя і діяльність представників роду в умовах зародження, еволюції та занепаду Української козацької держави, їх інтеграції до складу російського дворянства, розбудови і реалізації у цьому зв'язку низки життєвих стратегій.

Принцип об'єктивності передбачає максимально повне врахування і використання комплексу доступних джерел з обраної проблеми та наявного історіографічного доробку. Цей принцип дозволяє сформулювати уявлення про всі аспекти життя і діяльності роду Забіл, а відтак прийти до обґрунтованих висновків.

Принцип системності уможливорює розгляд історії роду Забіл як невід'ємної складової соціально-політичної еліти Української козацької держави, яка походила з православної шляхти Речі Посполитої, а наприкінці

XVIII ст. інтегрувалася до складу дворянства Російської імперії. Врахування цих обставин дозволяє зрозуміти сутність і прояви життєвих стратегій представників роду. Їх ознаками в умовах еволюції Української козацької держави були інтеграція до середовища козацької старшини, розбудова кар'єри у Війську Запорозькому, утворення на підставі сімейно-шлюбних зв'язків родинного клану та міцних корпоративних зв'язків з іншими елітарними родами, отримання та примноження родинних маєтностей і, зрештою, інтеграція до середовища російського дворянства.

У роботі над обраною проблемою були використані загальнонаукові й конкретно-історичні методи наукового дослідження. У системі загальнонаукових методів провідне місце посідає *конкретно-пошуковий метод*, котрий передбачає виявлення, опрацювання і класифікацію джерел, які висвітлюють походження, персональний склад, суспільно-політичну, гуманітарну діяльність, майнове, соціальне становище, сімейний стан, родинні зв'язки, життєві цінності та стратегії представників роду Забіл. Під час опрацювання і систематизації джерел з обраної проблеми також використовувалися методи джерелознавчої евристики і критики.

Важливе місце у процесі підготовки дослідження належить загальнонауковим *методам аналізу і синтезу*. Аналіз персонального складу роду Забіл дозволив виокремити публічну і приватну складову їх життя, простежити характерні форми реалізації життєвих стратегій. Натомість використання методу синтезу полягало у створенні цілісного колективного портрету роду в контексті історії української національної еліти другої половини XVII – XVIII ст. Застосування синтетичного методу дозволило розглянути життя і діяльність представників роду як складну систему соціальних зв'язків із представниками світської та духовної еліти Української козацької держави, найближчого соціального та родинного оточення, мешканців місцевостей, де тривали життя і діяльність представників роду.

У процесі дослідження були використані також конкретно-історичні методи. *Хронологічний метод* дозволив визначити хронологічні рамки дослідження, розглянути події, пов'язані з життям і діяльністю представників

роду Забіл у взаємозв'язку і часовій послідовності. *Ретроспективний метод* був використаний для реконструкції проблеми походження роду Забіл та їх діяльності у першій половині XVII ст. Практичне використання методу передбачає залучення джерел першої половини XVII ст. і сюжетів, пов'язаних з діяльністю попередніх поколінь роду. Натомість застосування *перспективного методу* мало місце при реконструюванні історії та генеалогії роду наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст., пов'язаних з інтеграцією їх представників до середовища російського дворянства.

За допомогою *структурно-персонального методу* було визначено персональний склад роду Забіл в означений період, здійснено поколінний розпис роду. При висвітленні життєвого шляху його представників був використаний *біографічний метод*, який полягав у максимально можливому з'ясуванні фактів їхньої біографії. Також цей метод був застосований у генеалогічній складовій магістерської роботи при укладанні родовідного розпису. *Порівняльно-історичний метод* був застосований для з'ясування особливостей життєвих стратегій роду Забіл у порівнянні з іншими представниками української соціально-політичної еліти. *Метод мережевого аналізу* дозволив змоделювати мережу родинних, дружніх і корпоративних зв'язків та відносин із родичами та найближчим оточенням.

Задіяний у процесі підготовки дисертації *просопографічний метод* передбачав дослідження особи в усій сукупності її індивідуальних якостей та взаємостосунків з оточенням. При цьому будь-яка соціалізована особа розглядалася як результат сукупної дії генетичного (психофізіологічних характеристик індивіда), сімейного (соціокультурної пам'яті, вираженій у традиціях роду) і часового чинників (ментальними стереотипами, які нав'язує індивідууму час).

Загалом, поєднання вказаних принципів і методів дозволило, на наш погляд, реалізувати мету та завдання роботи, розкрити об'єкт і предмет дослідження та дійти обґрунтованих висновків.

РОЗДІЛ 2.

ПОХОДЖЕННЯ ТА ПЕРСОНАЛЬНИЙ СКЛАД КОЗАЦЬКО- СТАРШИНСЬКОГО РОДУ ЗАБІЛ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII – XVIII ст.

Рід Забіл вийшов на історичну арену у першій половині XVII ст. після переходу Чернігово-Сіверщини до складу Речі Посполитої в результаті укладання Деулінського перемир'я з Московською державою у 1618 р. Його представники найімовірніше належали до одного з осередків старовинної місцевої православної шляхти, яка після входження регіону до складу Речі Посполитої визнала владу поляків на території Чернігово-Сіверського регіону і вступила до їх на службу.

Родоначальником роду Забіл вважається Михайло, котрий жив на території Чернігово-Сіверщини у XVI ст., але про якого, за браком джерел, не залишилося жодних докладних відомостей [72, с. 74]. Значно більше відомостей у джерелах залишилося про його сина Петра, котрий під час перебування регіону у складі Речі Посполитої проживав у місті Борзні, де входив до складу місцевої шляхетської спільноти, а перед подіями Української національної революції середини XVII ст. згадувався як «адміністратор королівських маєтків у Борзні» і борзенський підстароста. На цій посаді він займався різноманітною адміністративною діяльністю, зокрема, осадженням і залюдненням нових населених пунктів. До таких, на думку П. Кулаковського, належали Вороніж, Лучники, Клишки, Погорілівка, Обтов і Реутинці, котрі за доби Української козацької держави входили до складу Воронізької й Коропської сотень Ніжинського полку. Побічним доказом заснування цих сіл П. Забілою слугує той факт, що в 1656 р. ці населені пункти перейшли у його власність [63, с. 307].

Належність Забіл до шляхетського стану підтверджується фактом володіння представниками роду шляхетським гербом. На щиті герба у червоному полі зображені два золоті на півмісяці, обернені кінцями вліво і вправо. Між ними вміщений меч вістрям вниз, гарда якого має форму хреста. Щит увінчаний дворянським гербом з дворянською короною Нашоломником

служують три страусових пера. Намет на щиті червоний, оздоблений золотом [68, с. 57].

З початком визвольних змагань доби Хмельниччини в умовах розгортання збройної боротьби на Чернігово-Сіверщині П. Забіла постав перед вибором щодо подальшого обрання життєвої стратегії. В цих умовах він вирішив приєднатися до повстання, покозачитися і розбудовувати кар'єру у Війську Запорозькому. Щоправда, ставлення заслужених старовинних козаків до покозаченого шляхтича було неоднозначним. Вони подекували, що «старий Забіла постарів, а на Запоріжжі ніколи не бував, сини ж його й поготів» [66, с. 106; 67, с. 75]. Незважаючи на факт покозачення, достатньо значний досвід, авторитет, а згодом і виконання важливих державних місій, П. Забіла більше переймався господарською діяльністю. За словами В. Липинського, *«більше господар, ніж воїн і політик, Забіла в самому вогні повстання спокійно продає поташ московським купцям, дбає про збільшення свого багатства, зате в воєнних справах відіграє підрядну роль, а в політиці перехиляється на бік сильнішого»* [67, 205]. Відтак кар'єрна стратегія, як випливає з цього виразу, полягала у наявності у П. Забіли політичного чуття, здатності передбачити хід подій, а відтак і стати на бік правлячих сил і при цьому розбудовувати власну кар'єру.

Відтак у 1649 р. П. Забіла разом із братом Костянтиним і сином Василем був записаний до козацького реєстру і вже того ж року згадувався як борзенський полковник. Після ліквідації цього полку за умовами Зборівського мирного договору 1649 р. і входження його території до складу Чернігівського упродовж 8 років (1654–1662) він очолював Борзенську сотню. Одночасно у березні 1651 р. урядовець виконував обов'язки наказного чернігівського полковника. Проте вже протягом 1654–1655 р. П. Забіла знову посідав уряд полковника відновленого у той час Борзенського полку. Одразу ж після обранням гетьманом Лівобережної України І. Брюховецького старшина отримав уряд генерального судді (1663 – 1669), а за Д. Многогрішного та І. Самойловича завдяки інтригам та розумінню політичної ситуації тривалий час перебував генеральним обозним (1669 – 1687) [51, с. 163]. Зауважимо, що останній уряд П. Забіла покинув у віці 107 років, що є безпрецедентним випадком в історії Гетьманщини. Костянтин Михайлович

Забіла, якого О. Лазаревський помилково вважав сином Петра, після показачення був записаний реєстровим козаком Борзенської сотні в 1649–1654 рр. і посідав уряд борзенського городового отамана впродовж 1666–1683 рр [56, с. 85; 72, с. 75].

Вже у третьому поколінні члени роду Забіл остаточно монополізували уряд борзнянського сотника Ніжинського полку й змогли поширити свій вплив на полковому та генеральному рівнях. Син Петра Михайловича від першого шлюбу Іван, який ще в 1654 р. згадувався як козак Борзенської сотні, а в 1655 р. – посланець до І. Золотаренка, загинув у 1678 р. під час Чигиринського походу, не посідаючи жодних інших урядів. Тарас Петрович у 1669 – 1672 рр. посідав уряд борзенського сотника, а в 1680 р. згадувався як «уроженный славетне, его милость, житель борзенский». Найуспішнішу кар'єру у Війську Запорозькому здійснив Степан Петрович, котрий у 1674–1677 рр. обіймав посаду борзенського сотника. Після нетривалої перерви, протягом якої він згадувався лише як «славетно урожоний пан», тобто представник значного військового товариства, з січня 1678 р. по 1683 р. С. Забіла виконував обов'язки генерального хорунжого, а в Кримському поході 1687 р. мав чин значного військового товариша. У цьому поході він взяв участь у змові старшин проти І. Самойловича, а тому в якості винагороди посів уряд ніжинського полковництва і перебував на цій посаді до 1694 р. На відміну від усталеної у другій половині XVII ст. практики обрання полковників С. Забіла посів уряд шляхом прямого призначення.

Василь Петрович Забіла розпочав військову службу як реєстровий козак Борзенської сотні у 1649 – 1654 рр., але лише в 1680–1686 рр. посідав уряд борзенського сотника, а вже в 1687 р. отримав уряд генерального хорунжого. Під час однієї з військових кампаній він потрапив до татарського полону, де й помер у 1690 р. Син генерального обозного Іван Петрович Забіла не займав жодних урядів у Війську Запорозькому, а згадувався лише як значний військовий товариш протягом 1689 – 1703 рр. Крім того, у джерелах згадувалися ще три його сестри, імена яких не збереглися. Нарешті, представник іншої гілки роду, син борзенського городового отамана Тимофій Костянтинович Забіла у 1683–1687 рр. мав чин товариша Борзенської сотні, посідав уряди сотника

прохорівського Ніжинського полку (? – 1701 – 1704.02. – ?), отамана городового борзнянського (? – 1712), мав чин значного військового товариша (1713 – 1715 – ?) і, зрештою, обіймав посаду наказного сотника борзнянського у 1716 р. [54, с. 356, 357, 358; 72, с. 75–77]

У четвертому поколінні роду Забіл перш за все варто згадати дочку Івана Петровича Забіли (старшого), ім'я котрої не збереглося, і яка вийшла заміж за генерального бунчужного Костянтина Івановича Голуба. У цьому поколінні представники чоловічої складової роду утримали монополію на уряд борзенського сотника та значно розширили своє представництво серед представників урядової старшини та серед неурядових чинів полку.

Передусім уряд борзенського сотника по черзі обіймали сини старшого з синів Петра Михайловича Забіли Тараса. Зокрема, Юрій Тарасович перебував на цій посаді до 1689 р., а потім, впродовж 1692–1701 рр. і 1702–1709 рр. обіймав посаду ніжинського полкового хорунжого. Тарас Тарасович Забіла змінив брата на борзенському сотництві та очолював цю адміністративну одиницю впродовж вересня 1689–вересня 1709 рр. Завершив він військову службу близько 1713 р. в чині значного військового товариша [54, с. 358; 72, с. 77–78].

Проте найуспішнішу кар'єру у Війську Запорозькому зробив інший син Тараса Петровича Михайло. Він розпочав службу, з 1687 р. до 1691 р. перебуваючи на службі в Генеральній військовій канцелярії, в наступному, впродовж 1691–1696 рр., Михайло Тарасович перебував у складі значкового товариства Ніжинського полку. Одразу ж після цього вже в 1696 р. він отримав посаду полкового ніжинського осавула і виконував відповідні обов'язки до 1708 р. За гетьманування І. Скоропадського та Д. Апостола М. Забіла продовжив сходження до вищих посад на полковому та генеральному рівнях. Після тривалого перебування на посаді борзенського сотника у 1710–1727 рр. він був призначений ніжинським полковим суддею у 1727–1729 рр., а 16 грудня 1728 р. посів уряд генерального судді, яку облишив лише незадовго до смерті в 1740 р. [83, с. 184 – 185].

Перший із синів полковника Степана Петровича Забіли Василь не посідав жодних урядів і не мав чинів. Натомість Степан Степанович Забіла у 1708 р.

згадувався у чині значного військового товариша, а впродовж 1725 – 1735 рр. входив до складу бунчукового товариства. С. Забіла у березні 1735 р. подав прохання про звільнення від служби через старість і хвороби. На своє місце він запропонував вписати в компут бунчукового товариства свого зятя І. Савича. Вже 9 березня С. Забіла отримав універсал з Генеральної військової канцелярії про задоволення його прохання.

Інший син полковника, Семен Степанович, з огляду на приналежність до числа прихильників І. Мазепи і, очевидно, завдяки одруженню на доньці прихильника «мазепинців», переяславського полковника І. Мировича, не посідав жодних урядів. Також у джерелах згадувалися їхні сестри Анастасія і Ганна.

Син генерального хорунжого В. Забіли Іван не отримав урядів і чинів у Ніжинському полку. Натомість більш помітний слід залишив по собі його брат Данило, котрий після тривалої служби лише 4 листопада 1732 р. отримав гетьманську протекцію і був прийнятий до лав бунчукового товариства, і 23 грудня 1735 р. на підставі універсалу Правління гетьманського уряду отримав чин бунчукового товариша. 20 березня 1738 р. він подав прохання до Генеральної військової канцелярії про звільнення після тривалого перебування на службі у Війську Запорозькому, участі у численних походах, старості та убогості його володінь. Вже 23 числа він отримав універсал про звільнення від служби і одночасне надання чину бунчукового товариша його синам Івану, Данилу, Петру і Василю.

У джерелах також згадувалася сестра Івана та Данила, ім'я якої залишилося невідомим, і яка була заміжньою за ніжинським полковим сотником Іваном Васильовичем Піроцьким. Син значного військового товариша Івана Петровича Іван Іванович розпочав військову службу в 1713 р. у чині значного військового товариша, надалі, протягом 1724–1730 рр. фігурував як бунчуковий товариш, впродовж 1731–1735 рр. обіймав посаду хорунжого Генеральної військової артилерії, проте не залишив на цьому уряді помітного сліду, а після усунення принаймні до 1738 р. входив до складу бунчукового товариства. Також відомі його сестри Євдокія, Ганна та Анастасія. Син прохорського сотника і борзенського городового отамана Микола Тимофійович служив у у 1735 –

1751 рр. у складі значкового товариства Ніжинського полку і з 1734. до 1736 та в 1737 рр. виконував обов'язки наказного борзенського сотника і одночасно сотенного борзенського отамана [54, с. 355–358; 56, с. 77, 78, 84; 65, с. 42, 135, 138 – 139; 72, с. 79–81].

З представників п'ятого покоління родини сини борзенського сотника Тараса Тарасовича Забіли Євстафій, Степан і Василь померли раніше за батька, а тому не отримали жодних урядів. Натомість один з синів сотника Юрія Тарасовича Іван перебував на посаді бориспільського сотника Переяславського полку в 1716–1719 рр., а інший Юрій – у 1750 р.

Значних успіхів досягли й сини генерального судді Михайла Тарасовича, оскільки Пантелеймон був борзенським сотником у 1729 – 1760 рр. Прикметно, що при підготовці до виборів у 1728 р. козацьке товариство Борзенської сотні висловилося проти призначення сотником І. Піроцького, який походив з полкової сотні і висловилося за призначення сотником саме місцевого кандидата. Після завершення урядування П. Забіла увійшов до лав бунчукового товариства. Його брат Іван Михайлович перебував на посаді коропського сотника Ніжинського полку у 1740–1760 рр. Третій його син, ім'я якого залишилося невідомим, помер до 1752 р., не маючи жодних урядів і чинів. Високих успіхів досягла і їхня сестра Євдокія, котра народилася в 1716 р., була заміжньою за генеральним суддею Андрієм Безбородьком, а 5 квітня 1797 р. досягла чину статс-дамі і кавалера ордену святої Катерини. Померла вона 5 липня 1803 р. і була похована в с. Стольному у Преображенській церкві. Імена ще двох її сестер залишилися невідомими.

Сини бунчукового товариша Степана Степановича Забіли Павло і Григорій померли достатньо рано, а Іван згадувався як військовий товариш у 1730 р. Сини бунчукового товариша Данила Васильовича Іван, Данило, Петро і Василь також увійшли до складу цієї неурядової спільноти. Іван, Данило, Петро Даниловичі служили у складі бунчукового товариства з 22 липня 1747 р. і принаймні до 1763 р., а Василь Данилович – до 1761 р. Їхній брат Семен проходив службу на посаді військового канцеляриста Генеральної військової канцелярії у 1755 – 1761 рр., а при виході у відставку у 1766 р. отримав чин військового товариша і

згадувався у складі цієї категорії неурядової старшини принаймні до 1781 р. Зрештою, син хорунжого Генеральної військової артилерії Іван Іванович Забіла народився у 1721 р., розпочав службу у 1739 р., отримав чин бунчукового товариша 22 липня 1747 р., а з 1761 р. значився як абшитований. Його брат Андрій натомість обрав службу в російській армії і в 1781 р. згадувався як поручик.

Син значкового товариша і наказного сотника Карпо Миколайович Забіла службу розпочав з 1747 р. сотенним компанійським осавулом, посідав уряди сотника компанійського з 1757, сотника 2-ї Борзнянської сотні Ніжинського полку у 1773 – 1774 рр., входив до складу бунчукового товариства з 10 лютого 1774 р. до 1785 р. Після ліквідації полково-сотенного устрою він отримав чин колезького асесора з 23 січня 1785 і принаймні до 1788 р. і обіймав посаду борзнянського повітового судді [25, с. 22; 56, с. 76, 79, 84, 85; 58, с. 134 – 136; 65, с. 28, 46; 72, с. 82 – 83; 78, с. 36; 81, с. 135].

Шосте покоління родини Забіл у другій половині XVIII ст. в умовах остаточного обмеження автономії Української козацької держави продовжило зберігати монополію на владу в Борзнянській сотні Ніжинського полку. Також вони поширили свою владу та отримали уряди і в інших адміністративних одиницях. Після ліквідації полково-сотенного устрою вони в переважній більшості продовжили службу в російській армії або на цивільних посадах у новостворених намісництвах.

Син борзнянського сотника Володимир Пантелеймонович Забіла розпочав військову службу у 1757 р., отримав у 1767 р. уряд сотника Дівицької сотні Ніжинського полку, при виході у відставку у 1784 р. – чин бунчукового товариша, а 5 липня 1784 р. – чин колезького асесора. Впродовж 1787 – 1789 рр. він обирався предводителем дворянства Борзенського повіту, а в 1792 р. обіймав посаду поштмейстера.

Його брат Михайло народився в 1747 р. і перебував у чині абшитованого військового товариша принаймні у 1782 – 1788 рр. Син коропського сотника Прохор Іванович вступив на службу в 1763 р., у 1771 р. отримав чин бунчукового товариша, тривалий час служив директором економії Чернігівського

намісництва, 21 квітня 1785 р. був удостоєний чину колезького радника, за заслуги був нагороджений орденом святого Володимира 4-го ступеню і високим рангом дійсного статського радника.

Кирило Васильович Забіла службу розпочав військовим канцеляристом Генеральної військової канцелярії у 1745 р. Він був обраний сотником сусідньої Бахмацької сотні у 1752 р., з 1758 р. і до 20 листопада 1759 р. виконував обов'язки сотника борзнянського. За образу, сказану на адресу генерала Делатура він був відсторонений від сотництва і на 3 години прикутий до гармати. Проте, незважаючи на цей інцидент, К. Забіла посідав уряд сотника Першої полкової сотні Миргородського полку з 1759 і до 16 листопада 1769 р. і отримав чин бунчукового товариша у 1770 р [54, с. 356, 357; 65, с. 140].

Син військового товариша Петро Іванович народився у 1730 р., розпочав військову службу у 1761 р., в 1763 р. згадувався як військовий канцелярист, а 16 грудня 1763 р. отримав чин військового товариша. У зв'язку з реалізацією судової реформи К. Розумовського П. Забіла 7 квітня 1764 р. обійняв посаду батуринського повітового земського підсудка, а з 16 березня 1766 р. і до 1776 р. – земського судді Батуринського повіту. У 1776 р. П. Забіла отримав звання полковника, а в 1787 р. – бригадира і обирався в 1782 – 1787 рр. борзенським повітовим предводителем дворянства.

Захар Михайлович Забіла посідав чин значкового товариша у Переяславському полку у 1735 р., згодом – військового канцеляриста, бунчукового товариша з 13 січня 1750 і до 1761 р. Надалі він обіймав посаду компанійського полковника з 19 травня 1761 і до 1769 р. Син бунчукового товариша Павло Іванович Забіла народився у 1745 р., мав чин колезького канцеляриста у 1783 р., 30 жовтня 1783 р. отримав чин військового товариша, в якому перебував принаймні до 1786 р.

Син військового канцеляриста Іван Семенович Забіла зміг здійснити вдалу кар'єру. Службу він розпочав у 1779 р. у Ніжинській полковій канцелярії, чином військового товариша володів у 1780 р., а бунчукового товариша – з 16 серпня 1780 р. За доби намісництва він дослужився до рангу надвірного радника, а в 1805 – 1812 рр. обирався крелевецьким повітовим предводителем дворянства.

Син бунчукового товариша Микола Іванович досяг на службі рангу колезького асесора і обирався на посаду кролевецького повітового предводителя дворянства в 1782 – 1787 рр. Один із синів борзенського сотника Іван Карпович перебував на уряді івангородського сотника з 21 квітня 1779 р. до 14 червня 1782 р. При виході у відставку він отримав чин бунчукового товариша, обирався в наступному суддею борзенського повітового суду і депутатом дворянства Борзенського повіту. Його брат Микола Карпович, розпочавши службу військовим товаришем у 1772 – 1784 рр., обирався в наступному на аналогічні посади. Зрештою, Федір Карпович, у достатньо молодому віці був призначений останнім сотником Першої Борзенської сотні, а впродовж 1802 – 1814 і 1823 – 1826 рр. обирався борзенським повітовим маршалом [46, с. 263 – 264; 56, с. 83, 84, 88, 90; 58, с. 134 – 136; 72, с. 83–86;].

В подальшому представники родини проживали в Борзенському повіті Чернігівського намісництва, перебували у складі місцевого дворянства і були внесені до дворянських родовідних книг [70, с. 98]. Наприклад, в 1793 р. бригадир Петро і колезькі асесори Карпо і Володимир Забіли проживали в Борзні і не згадувались в подушному окладі. В подальшому син івангородського сотника Микола Іванович вступив на військову службу у 1799 р., але змушений був покинути її в 1802 р. за станом здоров'я. Після виходу у відставку він займався справами дворянства Борзенського повіту, в 1809 р. був обраний хорунжим місцевого дворянства, а в 1823 р. отримав чин титулярного радника.

В подальшому деякі представники родини Забіл поодинці намагались добитись визнання власних прав на дворянство. Так, у 1784 р. військовий товариш Федір Забіла довів у Чернігівському дворянському депутатському зібранні, що його дід Михайло служив генеральним суддею, а батько Пантелеймон володів званням бунчукового товариша. Згідно цих доказів він був внесений до 6-ї частини дворянських родовідних книг Чернігівського намісництва. 27 жовтня 1819 р. Герольдія визнала дворянські права за онуком військового товариша, неповнолітнім Федором Петровичем Забілою [3, арк. 179].

У 1839 р. права дворянства намагався здобути унтер-офіцер драгунського полку Олександр Миколайович Забіла – онук івангородського сотника Івана Карповича. Для підтвердження власних прав він подав до Герольдії копії документів, які показували, що його предки дійсно володіли старшинськими урядами, які давали право на спадкове дворянство. Але оскільки О. Забіла не надав доказів походження від цих предків, які були виписані у примітці 3 до ст. 45 9 тому Зводу законів Російської імперії, то чиновники Герольдії 29 квітня 1839 р. виключили його з числа претендентів на дворянське звання [4, арк. 63].

У грудні 1784 р. Новгород-Сіверська дворянська комісія ухвалила внести до 6-ї частини дворянської родовідної книги Новгород-Сіверського намісництва бунчукового товариша Івана Семеновича, колезького канцеляриста Івана Петровича, поручика і титулярного радника Миколу Івановича, військового товариша Павла Івановича Забіл. В наступному, ухвалою Чернігівського дворянського депутатського зібрання від 10 жовтня 1841 р., до родини був прирахований онук Павла Івановича писар Григорій Гаврилович. Чиновники Герольдії, розглянувши документи, котрі лягли в основу ухвали, виявили, що з наданих документів достовірно неможливо виявити походження титулярного радника Миколи Івановича від вказаних його предками генерального обозного Петра Михайловича, його сина, військового товариша Івана Петровича і онука, хорунжого Генеральної військової артилерії Івана Івановича. Так само неможливо було з достовірністю виявити походження військового товариша Павла Івановича від генерального обозного Петра Михайловича, його сина, генерального хорунжого Василя Петровича і онука, бунчукового товариша Данила Васильовича. Також з наданого військовим товаришем Павлом Івановичем патенту, без надання формулярного списку, указу про відставку, або іншого документу, неможливо виявити, чи проходив він військову службу в даному званні, чи отримав його при відставці. Через відсутність наданих метричних свідчень від колезького канцеляриста Івана Петровича, військового товариша Павла Івановича і титулярного радника Микола Івановича Герольдія не змогла дійти висновку, чи дійсно вони народились після отримання їх батьками звання бунчукового товариша. Звання колезького канцеляриста,

котрим володів Іван Петрович, не надавало права на спадкове дворянство. Оскільки батько зазначеного претендента, бунчукового товариша Івана Семеновича, військовий товариш Семен Данилович отримав звання при відставці, то воно не надавало права на спадкове дворянство. На звання бунчукового товариша, котрим володів Іван Іванович Забіла – дід претендента, титулярного радника Миколи Івановича, взагалі не було надано документів. Відтак Герольдія на підставі ст. 19, 22, 51, 68, 69, 70 і 139 9 тому Зводу законів відмовилась визнати дворянами Івана Петровича, Павла Івановича і Миколу Івановича Забіл згідно заслуг їх предків. Стосовно Івана Семеновича чиновники Герольдії відзначили, що він отримав звання бунчукового товариша одразу ж після володіння званням військового товариша, про що було зазначено в патенті. Відтак він, на підставі ст. 26 і 1479 9 тому Зводу законів, отримав право на спадкове дворянство і, згідно рішення Герольдії від 2 березня 1844 р., міг бути внесений до 2 частини дворянської родовідної книги. Крім того, представники Герольдії розпорядились повідомити Чернігівське дворянське депутатське зібрання, що прирахованого до роду Забіл писаря Григорія Гавриловича не слід визнавати у дворянських правах [5, арк. 159 – 160 зв.].

Частина представників родини осіла у Кролевецькій сотні, де володіла певними маєтностями. Так, принаймні з 1783 до 1788 р. в цій сотні проживали бунчуковий товариш Іван Петрович, який після відставки отримав чин колезького канцеляриста і виконував обов'язки асесора в палаті кримінального суду, його син Андрій, який з-за хвороби не мав жодного чину і титулярний радник Микола [2, арк. 4 зв. – 5, 5 зв. – 6, 23 зв. – 24]. Останній певний час виконував обов'язки Кролевецького повітового предводителя дворянства і впродовж 1786 – 1787 рр. брав участь у діяльності комісії по розбору дворянства. Інший представник династії, бунчуковий товариш Іван Степанович Забіла в 1784 р. теж був обраний депутатом від Кролевецького повіту в цю комісію [1, арк. 97, 131 зв, 276–286 зв.].

Зрештою, деяким представникам роду Забіл у першій половині XIX ст. вдалося довести власні права на дворянські привілеї та бути визнаними дворянами. Ряд нащадків роду Забіл були внесені до 2-ї частини Родовідної

книги дворянства Чернігівської губернії. Так, на підставі указу Сенату від 19 листопада 1893 р. був нобілітований титулярний радник Сергій Олександрович Забіла. На підставі указу Сенату від 16 грудня 1885 р. були нобілітовані Євген Володимирович, Михайло Миколайович і Надія Миколаївна Забіли. На підставі указу Сенату від 28 січня 1859 р. зміг підтвердити дворянські права поручик і відомий український поет-романтик Віктор Миколайович Забіла. На підставі указів Сенату від 15 вересня, 10 листопада 1869 р., 25 квітня 1877 р., 3 березня 1883 р., 4 липня 1897 р. були визнані дворянами діти статського радника Івана Пертовича і відомого скульптора, академіка академії мистецтв Пармена Петровича Забіли. 30 червня 1859 р. був нобілітований унтер-офіцер 4 лінійного Кавказького батальйону Василь Афанасійович Забіла. Зрештою, на підставі указу Герольдії від 2 березня 1844 р. право на дворянство здобув бунчуковий товариш, надвірний радник і крелевецький повітовий предводитель дворянства Іван Семенович Забіла [69а, с. 182–185].

На підставі указу Сенату від 15 березня 1848 р. були нобілітовані і внесені до 3-ї частини Родовідної книги дворянства Чернігівської губернії неповнолітні Микола і Михайло Петровичі Забіли – діти титулярного радника Петра Гавриловича [70, с. 98].

Отже, рід Забіл походив із православної шляхти Чернігово-Сіверщини, котра вийшла на історичну арену в першій половині XVII ст. За доби визвольних змагань її представники покозачилися і вже на початковій стадії Української національної революції увійшли до складу козацької старшини Борзнянського, а згодом Ніжинського полку, монополізувавши уряд сотника в Борзнянській сотні. У зв'язку з природнім зростанням кількості представників роду і з огляду на ліквідацію виборності у середовищі козацької старшини члени родини змогли поширити свій вплив і добитися обрання на урядові посади в інших полках і сотнях. Одночасно найбільш впливові члени роду змогли досягти вищих посад у Гетьманщині на рівні генеральної старшини, увійти до різних категорій неурядової старшини. Наприкінці XVIII ст. у зв'язку з ліквідацією полково-сотенного устрою Української козацької держави члени роду Забіл обрали шлях продовження військової та цивільної служби як в армійських підрозділах, так і в

установах Чернігівського та Новгород-Сіверського намісництв. При цьому вони почали процес інтеграції до середовища російського дворянства. З огляду на складність процедури доведення права на дворянство частина представників роду в першій половині XIX ст. втратила право на дворянство. Натомість деякі з них змогли відстояти права на отримання дворянських привілеїв і були внесені до Родовідних книг дворянства Чернігівської губернії.

Загалом, нам вдалося зібрати відомості про 6 перших поколінь роду Забіл, з яких 5 перебували в лавах козацької старшини. Їх життєвий шлях та логіка кар'єрного зростання дозволяє дійти наступного висновку про життєві стратегії роду. Основною з них було глибоке розуміння політичної кон'юнктури, здатність передбачити хід політичних подій, а відтак і зробити ставку на потрібну політичну силу. Таке чуття дозволило Забілам постійно залишатися у складі соціально-політичної еліти, послідовно переходячи з польського шляхетства до козацької старшини і, зрештою, до російського дворянства.

РОЗДІЛ 3.

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРЕДСТАВНИКІВ РОДУ ЗАБІЛ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII – XVIII ст.

Протягом всього періоду існування Української козацької держави представники козацько-старшинського роду Забіл брали активну участь у військовому та дипломатичному житті Гетьманщини. З їх середовища походили талановиті військові діячі, адміністратори та дипломати, які відігравали помітну роль у цих сферах життя Гетьманщини другої половини XVII – XVIII ст. Умовно увесь спектр напрямків діяльності членів родини Забіл можна поділити на військову, суспільно-політичну, дипломатичну, адміністративну.

Найважливішою складовою державотворчої діяльності козацької старшини Ніжинського полку була участь у військових кампаніях, спрямованих на утвердження та розвиток Української козацької держави. Вже на початковому етапі Української національної революції П. Забіла, показавшись і увійшовши до складу козацтва Борзнянської сотні, у червні 1649 р. отримав від Мартина Небаби призначення на уряд полковника наказного у Борзні. 2 липня 1649 р. він разом із своїм полком перебував у Новгород-Сіверському, виконуючи, очевидно, якусь бойову задачу [54, с. 357].

Іншим епізодом участі П. Забіли у військових кампаніях стали події Білоруського походу 1654 – 1655 рр. під керівництвом ніжинського полковника І. Золотаренка. Під час подій першого року походу основна частина козацького війська обложила Гомель. 26 липня надійшов царський указ до І. Золотаренка з вимогою йти з козаками до Орші і там, з'єднавшись з військами князя Я. Черкаського, спільно діяти проти військ литовського князя Я. Радзивіла. У відповідь полковник висловив готовність йти на з'єднання і керуватись в подальшому наказам, висловленим у царських грамотах. Але навіть на початку серпня 1654 р. І. Золотаренко відмовлявся залишити облогу Гомеля і приєднатись до царя. Натомість він зняв з облоги і вислав на допомогу

російським військам корпус з тисячі козаків, одним із керівників якого був борзенський сотник П. Забіла [7, стб. 139-144].

Під час білоруського походу козаки експедиційного корпусу, безперечно, зазнали значних втрат. Відтак малоймовірними видаються свідчення полоненого у жовтні 1654 р. козака Л. Шила, що під Биховом перебуває 40 тисяч козаків. Згідно його ж свідчень козацький корпус, до якого не прибувало жодного підкріплення, складався із трьох з'єднань, одне з яких очолювали наказний стародубський (у межах Ніжинського полку) полковник І. Пашко та борзенський сотник (одночасно і борзенський полковник) П. Забіла. На початку жовтня 1654 р. відбулося декілька вилазок обложених у місті поляків, які завдали козакам численних жертв. Поляки захоплювали численних язиків, чого не могли зробити козаки, зважаючи на сильний рушничний вогонь з боку обложених [30, с. 89–92].

Припускаємо, що за гетьманування І. Виговського П. Забіла опинився в лавах його прибічників і підтримав гетьмана у його протистоянні з московськими військами. Під час розгортання московської інтервенції у 1659 р. частини козацького війська на чолі з В. Золотаренком дислокувались у Борзенській сотні. У цей час П. Забіла разом із козаками Борзнянської сотні перебував у Борзні, чекаючи нагоди прийти на допомогу обложеному в Конотопі ніжинському полковнику Г. Гуляницькому [65, с. 136]. Проти них був відправлений каральний загін воєводи П. Скуратова. Біля села Красного Батуринської сотні він вступив у сутичку з козаками, завдав їм значних втрат, а потім спалив околиці Борзни. 12 травня під Борзну був висланий новий каральний загін під керівництвом князя Г. Ромодановського, воєводи Ф. Куракіна і гетьмана І. Безпалого. 14 травня біля села Стрільники відбувся бій з козаками В. Золотаренка і татарами, які зазнали значних втрат. Російський загін спалив Борзну і захопили численних заручників з місцевих жителів, в тому числі борзенського сотника П. Забіли. Лише після завершення бойових дій з Московською державою відбулось примирення і обмін полоненими. Зокрема, в результаті цього акту була звільнена з московського полону сім'я П. Забіли [6, стб. 232–236, 243].

Після тривалої перерви наступні епізоди військової діяльності родини Забіл були пов'язані з участю українського козацтва у відсічі турецько-татарської загрози в останній чверті XVII ст., зокрема, в російсько-турецькій війні 1686–1700 рр. Борзнянський сотник Степан Петрович Забіла у 1677 р. був мобілізований до відсічі турецької агресії в рамках Першого Чигиринського походу [72, с. 75].

До першого Кримського походу 1687 р. був виряджений Степан Петрович Забіла, котрий на той момент мав лише чин значного військового товариша [54, с. 358; 72, с. 75]. Посівши в результаті цієї кампанії уряд ніжинського полковника, у квітні 1689 р. С. Забіла очолив Ніжинський полк у Другому Кримському поході [75, с. 116]. В обох цих походах брав участь і його брат, значний військовий товариш Іван Петрович Забіла. Цілком ймовірно, що приблизно в цей час у бойових діях проти кримських татарів брав участь генеральний хорунжий Василь Петрович Забіла, котрий в одній із сутичок потрапив у полон, де і помер у 1690 р. [54, с. 355; 72, с. 76].

В умовах продовження збройної боротьби проти турецько-татарської загрози 19 лютого 1693 р. І. Мазепа в листі до ніжинського полковника С. Забіли повідомив, що розвідники С. Палія виявили готовність Буджацької та Білгородської орди до походу на українські землі. Зважаючи на відсутність відомостей про можливий напрямок удару ворога, гетьман наказав полковнику бути готовим до ймовірного нападу [18, с. 180–181].

Майбутній генеральний суддя Михайло Тарасович Забіла також розпочав свою військову діяльність під час Першого Кримського походу 1687 р. ще будучи на службі в Генеральній військовій канцелярії. Вже протягом наступних 1688–1690 рр. року він брав участь у заснуванні фортеці і міста Самара. Активною виявилася військова діяльність М. Забіли під час Північної війни, коли він посідав уряд ніжинського полкового осавула. В 1703 р. він під командуванням наказного гетьмана Д. Апостола разом із козаками Ніжинського полку брав участь у поході під Печору. У 1704 р. під командуванням гетьмана І. Мазепи М. Забіла брав участь у поході в межі Речі Посполитої, очевидно, з метою придушення повстання під проводом С. Палія. Взимку 1708 р. осавул

разом із гетьманом перебував у Фастові, проте вже згодом під керівництвом гетьмана І. Скоропадського, перебуваючи у Стародубі, здійснював численні вилазки проти шведських військ, завдаючи їм значної шкоди. Одразу ж після взяття і руйнування Батурина московськими військами М. Забіла був відряджений до Миргородського, Гадяцького і Полтавського полків [72, с. 78].

Наступний етап військової активності членів роду Забіл був пов'язаний з участю в військових походах, пов'язаних з територіальним розширенням Російської імперії, які мали вже агресивний характер. Однією з таких кампаній були масштабні Перські походи, котрі розподілялися на ряд дрібніших походів.

До Гілянського походу 1725 р. в числі інших бунчукових товаришів Ніжинського полку були мобілізовані Степан та Іван Забіли, котрі вчасно з'явилися до місця збору і були відряджені на фронт. Крім того, Степан Степанович Забіла перебував у Сулацькому поході протягом 1725–1727 рр. [72, с. 79]. Бунчуковий товариш Іван Іванович Забіла у 1726 р. проходив службу у Сулаку при «малоросійському корпусі», причому його дружина змушена була посилати йому припаси. Він перебував у сулацькому поході близько року і був визнаний хворим у січні 1727 р. [54, с. 356].

Іншою масштабною кампанією, в якій взяли участь представники роду Забіл, стала війна «за польську спадщину» 1733–1735 рр. Під час цього військового конфлікту, до якого були залучені й українські козаки, бойові дії велися на території Правобережжя. 2 березня 1733 р. вийшов імператорський указ про залучення до військового походу на кордон з Річчю Посполитою 10 тисяч козаків лівобережних полків. 30 березня 1733 р. Д. Апостол видав універсал до бунчукових товаришів засеймських сотень про підготовку до військового походу. Вони мали підготувати необхідне спорядження, провіант і бути готовими виступити одразу ж після отримання відповідного наказу. На початку квітня 1733 р. 9 з 18 бунчукових товаришів цих сотень, в тому числі Данило Забіла, відрепортували про готовність вирушити в похід. До команди бунчукових товаришів увійшло 50 козаків, які володіли 123 конями. Для забезпечення цієї команди провіантом бунчукові товариші І. Гудович та І. Чернолузький зібрали 289 гарнців борошна і 615 гарнців вівса, що в

перерахунку становило 5 гарнців борошна на козака і по 5 гарнців вівса на коня. Згідно реєстру від 29 вересня 1733 р. бунчукові товариші полку утримували команди з несення варті [86, с. 143].

Надалі, під час розгортання військових дій під час війни у 1733 р. в полон до київського воєводи Потоцького потрапив борзенський сотник П. Забіла. Він провів у полоні рік у Кам'янці-Подільському, поки не був обміняний князем Гесемгамбурзьким на полоненого польського ротмістра [50, с. 457].

Іншою масштабною військовою кампанією, до якої були долучені козацькі старшини з родини Забіл, стала російсько-турецька війна 1735–1739 рр. Цей кровопролитний військовий конфлікт поглинув великий обсяг матеріальних і людських ресурсів, спричинив значне майнове та соціальне розшарування населення Гетьманщини, проте наслідки війни для Російської імперії були неспівставні щодо затрачених ресурсів. З огляду на близькість фронтів військових дій природно основну роль у бойових діях і постачанні війська відіграло українське козацтво.

Так, значковий товариш Микола Тимофійович Забіла у 1735 р. перебував у поході на р. Орелі на будівництві й обслуговуванні Української лінії. Проте вже у 1738 р. він був визнаний хворим, а тому не був мобілізований до участі у військових походах [54, с. 357].

Під час військових дій 1736 р. відбулася масштабна мобілізація урядової та неурядової старшини. Зокрема, до лав діючої армії в команду бунчукових товаришів Ніжинського полку були відмобілізовані Іван Забіла та Данило Забіла [84, с. 178]. Бунчуковий товариш Петро Данилович Забіла того року перебував у хотинському поході, а згодом – на форпостах у Київському полку. Натомість у 1736 р. борзнянський сотник Пантелеймон Забіла разом із своєю сотнею перебував на роботах на Українській лінії [54, с. 357].

З огляду на продовження військових дій у 1737 р. була складена відомість, котра мала показати, хто з бунчукових товаришів Ніжинського полку був залучений до військових походів, а хто перебував в інших відрядженнях. Зокрема, до купівлі провіанту для потреб армії був залучений у числі інших бунчуковий товариш Іван Забіла.

Протягом військової кампанії влітку 1738 р. охоронну службу виконував досить значний загін козаків Ніжинського полку на чолі з полковим осавулом С. Костенецьким. Відтак до охорони кордону були 517 козаків Борзенської сотні на чолі з сотником Пантелеймоном Забілою.

В 1739 р. вже на завершальному етапі війни була складена відомість, яка мала показати кількість бунчукових товаришів у Ніжинському полку, а також відобразити, хто з них був залучений до діючої армії, перебував у відставці або був звільнений від хвороби. Зокрема, згідно цього компуту впливало, що бунчуковий товариш Петро Забіла був виряджений до військового походу, а Іван Забіла був відправлений у відставку і перебував у Київському полку. Натомість у лютому 1739 р. у військовий похід до Дніпра було визначено 30 старшин і 1557 козаків Ніжинського полку. До складу керівників цієї команди полку був визначений у числі інших борзенський сотник Пантелеймон Забіла. Із представників неурядової старшини до участі в поході був мобілізований бунчуковий товариш Данило Забіла, котрим проте 13 лютого у своєму донесенні повідомив, що з огляду на певні обставини готовий приєднатися до походу пізніше. Бунчуковий товариш Іван Данилович Забіла під час війни перебував в Очаківському та Дніпровському походах, а 1739 р. перебував в різноманітних комісіях та відрядженнях [84, с. 47, 178].

Члени родини Забіл взяли також участь у Семирічній війні 1756–1763 рр., яка велася між Російською, Австрійською та Французькою імперіями з одного боку, і з Великобританією та Прусією – з іншого. Як і під час попередніх військових кампаній до участі у військових діях були залучені українські козаки. Бойові дії під час цієї кампанії велися переважно на території Східної Пруссії, а додаткові військові заходи відбувалися на території Правобережної України та Білорусі. Відтак, вже у 1756 р. коропський сотник Іван Забіла був залучений до будівництва укріплень на кордоні з Річчю Посполитою, а на початку 1757 р. був замінений іншими сотниками Ніжинського полку. Для майбутньої кампанії в команду козаків полку мали увійти 42 козаки Борзенської сотні на чолі з сотником П. Забілою. Для перевірки готовності козаків полку до військових дій на початку 1757 р. генеральний осавул Я. Якубович провів ревізію сотень полку,

яка засвідчила їх вкрай низький бойовий рівень. Зокрема, на огляди у січні 1757 р. не з'явилися численні козаки з огляду на поганий стан коней, несправності зброї та спорядження. Під час огляду виявилась відсутність деяких козаків, а в реєстр були внесені «старые, малолетние, слепые, больные». Несправною виявилась і козацька зброя, а частина козаків не вмiла навіть стрiляти [88, с. 9].

Під час військової кампанії 1757 р. була передбачена мобілізація двотисячної та п'ятитисячної команди козаків Гетьманщини. Ніжинський полк мав вирядити у двотисячну команду 400 бійців. Визначені для командування цим загоном бахмацький сотник Кирило Забіла і коропський Іван Забіла не змогли взяти участь у поході через хворобу. Тому 24 березня полковий обозний Л. Грановський і писар Я. Почека попросили резолюції Генеральної військової канцелярії про призначення нових командирів загону [89, с. 71].

Суспільно-політична діяльність представників родини Забіл торкалася перш за все участі у суспільно значущих політичних подіях, які визначали долю Української козацької держави другої половини XVII – XVIII ст. Передусім вона стосувалася політичної позиції, котра проявлялася в момент ключових для Гетьманщини подій, пов'язаних із переобранням гетьманів, підписанням міждержавних угод із Московською державою тощо. Аналіз участі членів родини Забіл у цих подіях дозволяє виявити їх політичну позицію, визначити її зміну в залежності від обставин та суспільно-політичної кон'юнктури.

Стосовно політичної позиції родоначальника роду П. М. Забіли, то можемо припустити, що вона достатньо часто мiнялася залежно від політичної обстановки. Ключовим у цьому плані став початковий етап Руїни, котрий обумовив висунення його на ключові посади в Українській козацькій державі. Початково П. Забілу можна було побачити у таборі прихильників ніжинського полковника В. Золотаренка в той час, коли останній боровся за гетьманську булаву. Проте у переддень Чорної ради їхні шляхи розійшлися, вочевидь, з огляду на те, що м. Борзна – місто, де розпочалося сходження Забіл – було пожалуване ніжинському полковнику. Найімовірніше, ця обставина посприяла переходу П. Забіли в табір прибічників новообраного гетьмана

І. Брюховецького. За цю підтримку невдовзі він отримав від гетьмана один із найвпливовіший у Війську Запорізькому уряд генерального судді.

Позиція П. Забіли надалі полягала в безумовній підтримці політики московського уряду в Гетьманщині і спробах зберегти елементи автономії Війська Запорозького, а значить і власний вплив. Зокрема, генеральний суддя природно супроводжував гетьмана І. Брюховецького під час його поїздки до Москви, отримав від московського царя дворянський титул і «приклав руку» під Московськими статтями. Зауважимо, що, незважаючи на досить високу посаду і статус у Війську Запорізькому, П. Забіла до кінця життя залишався неписьменним, що й виявилось під час підписання цих та наступних статей із Московською державою.

Надалі, після антимосковського повстання, убивства І. Брюховецького й обрання лівобережним гетьманом Д. Ігнатовича П. Забіла зумів зорієнтуватися у ситуації, стати на бік новообраного гетьмана й посісти другий за значимістю в державі уряд генерального обозного [8, с. 147; 54, с. 357]. Природно, що при цьому він взяв участь у підписанні Глухівських статей 1669 р., на підставі якого врегульовувалося становище Війська Запорозького у складі Московської держави [40, с. 460].

Проте надалі в результаті антигетьманської змови П. Забіла вкотре поміняв свою політичну позицію, ставши на бік противників Д. Ігнатовича, до складу яких входили представники генеральної та полкової старшини [42, с. 49, 51]. Зокрема, він долучився до арешту гетьмана, який відбувся в ніч з 12 на 13 березня 1672 р. [90, с. 12]. Участь у цій змові дозволила П. Забілі зберегти свій високий уряд, увійти до складу уряду новообраного гетьмана І. Самойловича.

До участі у поваленні Д. Ігнатовича виявився також причетним його син, майбутній генеральний хорунжий Василь Петрович Забіла. Після усунення від влади Д. Ігнатовича саме він супроводжував заарештованого колишнього гетьмана до Москви. За участь у цій акції В. Забіла отримав винагороду – «пару соболів у 6 рублів, другу – у 10 рублів» [54, с. 355].

Принагідно слід відзначити, що в Гетьманщині у цей час поширилися чутки, що П. Забіла претендував також і на і на отримання гетьманської булави.

Перш за все, він був одним із найактивніших учасників змови проти Д. Многогрішного і вважав себе наступником опального гетьмана. По-друге, П. Забіла займав другий за значенням уряд Гетьманщини, а тому його претензії на гетьманство не були безпідставними. Проте гетьманську булаву отримав генеральний суддя І. Самойлович. На думку людей, причиною цього стало те, що П. Забіла не мав достатньої кількості коштів, щоб заручитися підтримкою московських урядовців [64, с. 508; 93, с. 170].

Тим не менше, П. Забіла зміг порозумітися і встановити ділові відносини з І. Самойловичем. Свідченням цього стало підписання ним Конотопських статей 1672 р. і збереження за собою уряду генерального обозного. До підписання цього нормативного акту з Московською державою, також «приклав руку» і його син, борзенський сотник Тарас Петрович Забіла [11, с. 151; 40, с. 591].

Подібною політичної позиції й дотримувався й син генерального обозного Степан Петрович Забіла, що виявилось насамперед під час Першого Кримського походу. Ця військова кампанія, яка складалася вкрай невдало для московського та козацького війська, спричинила невдоволення у старшинському середовищі. У якості винного в невдалому перебігу цього походу вони визначили гетьмана І. Самойловича. 7 липня 1687 р. представники старшини подали чолобитну від імені всього Війська Запорізького, в якій І. Самойловичу висувалось звинувачення у зраді. Цю чолобитну в числі інших підписав і значний військовий товариш С. Забіла [8, с. 304].

Участь у цій змові оцінив новообраний гетьман І. Мазепа, котрий одразу ж заходився відзначати учасників змови. Тому вже в цьому поході С. Забіла отримав у якості винагороди уряд ніжинського полковника і зміг увійти до складу близького оточення гетьмана. Тому, виконуючи зобов'язання і функції вищого урядовця, С. Забіла супроводжував І. Мазепу під час поїздки до Москви у 1689 р. Ця поїздка припала на ключовий момент російської історії – усунення від влади цариці Софії та перехід владних повноважень до царевичів Іоана і Петра. В момент переходу влади, очевидно, відчуваючи хиткість власного становища, старшини прибули до Москви і склали присягу на вірність новому

царю Петру I [75а, с. 129]. Цей акт дозволив С. Забілі зберегти свій вплив у складі соціально-політичної еліти, а також зміцнити власне майнове становище.

Проте подекуди суспільно-політична діяльність представників родини Забіл у першій половині XVIII ст. набула доволі специфічних проявів, пов'язаних із поданням доносів та здійсненням інших неправомірних актів. Багато в чому такі правопорушення були пов'язані з бажанням отримати для себе політичні та матеріальні вигоди за рахунок осіб, звинувачених у зв'язках з гетьманом І. Мазепою. Так, одним із найбільш відомих доносчиків серед тодішньої старшинської еліти став бунчуковий товариш Данило Забіла – син борзенського сотника В. Забіли і онук генерального обозного П. Забіли і київського полковника К. Солонини – по матері. Він сподівався успадкувати маєтності полковника, проте І. Мазепа конфіскував їх і перерозподілив. Тому на початку 1699 р. Д. Забіла за намовою боярина Бориса Шереметьєва прибув до Москви, де подав неправдивий донос на І. Мазепу. Начебто той у 1692 р. відправив до кримського хана канцеляриста Петрика. Метою цієї акції, на думку бунчукового товариша, було встановлення таємних відносин із кримським ханом і укладання з ним антимосковського союзу. Проте цьому доносу в Москві не повірили і за наказом Петра I відправили Д. Забілу назад до Батурина в руки І. Мазепи. Під час слідства в Генеральному військовому суді він почав виправдовуватися і заявляти, що донос на гетьмана він подав у нетверезому стані і не мав спільників. Проте перед тортурами бунчуковий товариш постійно повторював «меня погубила надежда на Шереметьева». Під час півгодинної тортури він продовжував стверджувати те ж саме. На підставі вироку Генерального військового суду Д. Забіла був засуджений до смертної кари з конфіскацією майна, котра незабаром була замінена на утримання під вартою. [43а, с. 335–336].

Після поразки українсько-шведського союзу Д. Забіла вирішив збільшити власний добробут шляхом доносів на різних старшин, які скомпроментували себе зв'язками з попереднім гетьманом. Він навіть встиг отримати універсали та жалувальні грамоти на деякі їх маєтності, але І. Скоропадський не міг задовольнити всіх його претензій. Тоді Д. Забіла відправився в 1716 р. до

Петербургу і подав донос на самого гетьмана, начебто він наближає до себе людей з прихильників І. Мазепи. За його словами, дружина гетьмана Анастасія Скоропадська і її брат Андрій Маркевич начебто утримували його в 1709 р. під вартою за те, що він називав І. Мазепу зрадником і казали йому «За що ти звеш Мазепу проклятим? Як Мазепа виграє, де ти подінешся? Оце тобі смерть кортить. Хоч ти і мудрий чоловік, а проклинаєш Мазепу даремно». Проте цей донос не увінчався успіхом, оскільки коли Петро I дізнався про нього, то звелів у листопаді 1718 р. навіть без будь-якого слідства вислати бунчукового товариша разом із Загоровським до Архангельська на вічне заслання [19, с. 777–779]. Вже в січні 1719 р. Д. Забіла прибув до Архангельська і був поселений до солдатської слободи під нагляд місцевих офіцерів, котрі мали наглядати за тим, щоб він не втік з місця вічного заслання.

Перебуваючи на засланні у таких, більш-менш сприятливих умовах, Д. Забіла розпочав освоюватися на новому місці жителя і заводити корисні знайомства. Тому вже наступного 1720 року він зустрів на засланні лохвицького протопопа Рогачевського, що сталося 15 квітня під час званого обіду в піддячого Якова Матвійовича. Під час цього обіду між обома донощиками, котрі вже перебували у стані алкогольного сп'яніння, розпочався конфлікт, під час якого Д. Забіла називав Рогачевського «ворогом царським і всього війська малоросійського». Рогачевський у свою чергу нагадав Забілі про його донос на І. Мазепу, на що той достатньо грубо відгукнувся. Після цього господар будинку обурилися на Д. Забілу та вигнали його з дому. Звісно ж, той не міг цього стерпіти та залишити просто так, а тому шукав нагоди помститися Рогачевському, і така нагода невдовзі випала.

28 червня 1721 р. під час служби в архангельській церкві до Д. Забіли підійшов мешканець Холмогор Василь Дудін і розпочав із ним розмову. Під час розмови він сказав засланцю, що йому стало відомо про те, що Рогачевський начебто говорив «наш Мазепа свят и в небе будет, а ваш государь не будет на небе». Д. Забіла уважно вислухав це повідомлення і, очевидно, прийняв його до відома. Тому 5 липня він направився до архангельського віце-губернатора Ладигенського, де подав донос на Рогачевського, причому від себе додав, що

начебто той у присутності Дудіна проклинав Петра I, за що Дудін начебто хотів побити лохвицького протопопа, проте присутні не дали йому цього зробити. Проте Ладиженський, вочевидь, вже добре знав репутацію Д. Забіли як автора неправдивих доносів, а тому не повірив його словам і вимагав надати неспростовні докази злочину. Того ж таки дня бунчуковий товариш подав віце-губернатору письмову заяву, в якій у достатньо плутаних і розмитих формулюваннях виклав обставини своєї суперечки з Рогачевським. Проте Ладиженський залишив цю заяву без розгляду як таку, що не містила прямих фактів стосовно образи честі і гідності імператора, а зайнявся розглядом лише першого усного доносу Д. Забіли.

Відтак після проведеного розслідування віце-губернатор постановив відправити Д. Забілу під вартою до Москви в Преображенський приказ. 7 липня 1721 р. бунчукового товариша відправили до Москви, куди він прибув 9 серпня. Проте вже незабаром він повернувся до місця свого постійного перебування, де незабаром опинився у вирі ще одного скандалу.

21 січня 1722 р. до канцелярії колегії земських справ в Архангельську прибув мешканець Москви Олексій Григор'єв. Він заявив, що, перебуваючи в місті, зайшов до рудокопача Василя Лодигіна, де в цей час перебував і Д. Забіла. Останній заявив у розмові, що начебто знає про факт якоїсь зради, але якої саме – не конкретизував. Допитаний незабаром Д. Забіла натомість заявив, що про жодну зраду він не говорив. Вислухавши обидва ці свідчення, віце-губернатор 31 січня звелів закути Забілу та Григор'єва в кайдани і відправити їх під вартою до Москви у Преображенський приказ у розпорядження голови Таємної канцелярії князя Івана Ромодановського, що незабаром і було здійснено. Документи не дають чіткої відповіді на питання, чим завершилося розслідування цього доносу і чи був він повернений на заслання до Архангельська. Але напевно, що пережиті злигодні явно пішли йому на користь, оскільки надалі жодних резонансних доносів він вже не подавав.

За правління імператриці Катерини I Д. Забіла не лише опинився на свободі, але й відіграв досить помітну місію. Наприкінці 1720-х рр. він, перебуваючи в Москві, подав на розгляд імператриці доповідну записку, в якій

виклав думку про необхідність вжиття заходів, «чтобы впредь в Малой России не было измены». До честі бунчукового товариша, у «Записці» містилися й дані про тяжке становище залежних посполитих селян, котрих він рекомендував повернути до козацького стану. Також Д. Забіла рекомендував центральній владі відкривати навчальні заклади, щоб підвищити загальний освітній рівень населення. Повернувся він із заслання лише за гетьманування Д. Апостола, проте й удома не припинив активної діяльності, займаючись, проте, судовими суперечками, захопленням чужого майна і оберненням вільних селян у власні піддані [43а, с. 335 – 346].

Під час Правління гетьманського уряду в середині XVIII ст. суспільно-політична діяльність представників козацько-старшинського роду Забіл була зведена нанівець. Вона переважно була зведена лише до виконання представницьких функцій і до безумовного схвалення ініціатив російського уряду. Відомий факт присутності її представників під час урочистостей, присвячених приїзду імператриці Єлизавети в 1744 р. Поблизу села Комарівка імператрицю зустрічав Ніжинський полк, де на чолі Борзенської сотні в той час перебував Пантелеймон Забіла [33, с. 22]. Також представники роду продемонстрували безумовну підтримку щодо життєво важливого питання обрання гетьманом К. Розумовського, ініційованого, щоправда центральним петербурзьким урядом. На раді, яка відбулася 23 лютого 1750 р., за нового гетьмана голос віддав вже згаданий борзенський сотник П. Забіла [28, с. 57].

Також Забіли, як не дивно, не виявили підтримки прагненням шляхетства Ніжинського і Батуринського повітів у 1767 р. під час резонансних виборів до Комісії по розробці проекту нового Уложення, відомих як «справа ніжинських дисидентів». На цих виборах більшість представників шляхетства Ніжинського повіту обрала депутатом авторитетного представника козацької старшини Григорія Долинського і склала для нього новий наказ. Основну особливість цього наказу, якої не було в наказах делегатів від інших полків, становив пункт з вимогою відновлення гетьманства і негайного скликання ради для обрання гетьмана. Як не дивно, обранням Г. Долинського і новим наказом залишились невдоволені ряд представників місцевої козацької старшини, котрі 2 травня

1767 р. подали протест ніжинському полковнику П. Розумовському щодо незаконного вибору Г. Долинського. Наступного дня вони подали аналогічну скаргу П. Рум'янцеву, наголошуючи на неактуальність наказу і особливо на неприпустимість виконання його третього пункту про відновлення гетьманства. В наступному під впливом П. Рум'янцева до цього протесту долучився в числі інших земський суддя Батуринського повіту Петро Іванович Забіла, котрий взагалі не брав участі ні у виборах, ні у складанні наказу [69, с. 170]. Припускаємо, що П. Забіла в цьому випадку виступив як представник своєрідного «адміністративного ресурсу», котрий граф П. Рум'янець використовував для прийняття вигідних йому рішень.

Натомість компанійський полковник Захар Михайлович Забіла у 1767 р. був вибраний від шляхетства Переяславського полку депутатом у комісію «по сочиненню проєкта нового Уложения» [54, с. 355; 72, с. 85].

Іншим напрямком суспільно-політичної діяльності, до якої виявилися долученими члени родини Забіл, була дипломатична. Особливо активною вона була під час Української національної революції середини XVIII ст. і передбачала різноманітні дипломатичні відрядження, переговори, доставку дипломатичних листів та інших важливих документів. Посилення дипломатичної діяльності козацтва відбулося під час білоруського походу ніжинського полковника І.Золотаренка, коли деяким представникам козацької старшини доводилося регулярно виїздити з різними дорученнями. 29 червня 1654 р. І. Золотаренко відправив з Новгород-Сіверського до московського царя Олексія Михайловича наказного стародубського полковника Т. Оникієнка і борзенського полковника П. Забілу. Останній мав переконати московське командування у необхідності надіслати допомогу для штурму Гомеля [47, с. 100].

Адміністративна діяльність членів родини Забіл полягала перш за все у виданні універсалів переважно майнового характеру, підписанні й засвідченні інших приватно-правових актів. До цього виду діяльності також слід зарахувати залучення до різноманітних комісій, перебування у різного роду відрядження, вирішення суперечок різного характеру між певними суб'єктами.

Наприклад, 22 березня 1672 р. генеральний обозний Петро Михайлович Забіла видав універсал, на підставі якого взяв значного військового товариша і глухівського городового отамана Михайла Андрійовича Миклашевського під власну протекцію і оборону. Глухівська сотенна старшина не повинна була перешкоджати йому у володінні селом Зазірками Глухівської сотні Ніжинського полку, а посполиті села мали виконувати належні повинності на користь свого державця [73, с. 476–477].

Ніжинський полковник Степан Петрович Забіла у 1694 р. видав універсал про затвердження за ніжинським полковим писарем Іваном Васильовичем Піроцьким с. Вересоч у Третій Полковій сотні. Перед тим цей населений пункт був конфіскований у попереднього писаря Дмитра Максимовича. Ймовірною причиною конфіскації маєтності стали родинні зв'язки полковника з Піроцькими. Відтак село надалі залишалось у власності цієї родини. Крім того, С. Забіла надав І. Піроцькому універсал на ґрунти, придбані в його брата, генерального хорунжого В. Забіли в с. Красилівці Козелецької сотні Київського полку з дозволом поселити на них чотирьох підсусідків і отримувати від них «послушенство» [65, с. 34, 95]. На підставі універсалу С. Забіли веркіївський сотник Ніжинського полку Самійло Афанасійович отримав у якості рангового володіння села Смоляж і Заньки у Веркіївській сотні [9, с. 169 – 170; 65, с. 115, 119, 121].

31 травня 1688 р. полковник С. Забіли видав універсал про захист володінь Обмиського чоловічого монастиря Різдва Пресвятої Богородиці. Згідно цього універсалу козаки і посполиті села Омбиш Першої Полкової сотні Ніжинського полку не мали права рубати ліс, косити сіно, вимагати надання підвод для потреб війська [26, с. 106].

Борзенські сотники Тарас Петрович Забіла, Степан Петрович Забіла і Тарас Тарасович Забіла разом з борзенськими городовими отаманами С. Козаченком, А. Шульгою, П. Макаровичем, Л. Шевернею, Я. Бакланом і С. Григоровичем впродовж 1670–1709 рр. 15 раз завіряли різноманітні купчі угоди та інші приватно-правові акти, та брали участь у розгляді кримінальних справ. Бунчуковий товариш Іван Іванович Забіла 8 березня 1724 р. разом із обер-

офіцером Малоросійської колегії поручиком Мокієм Суковніним відряджався для розгляду скарг у Прилуцький полк на два місяці, але провів там всю другу половину 1724 і початок 1725 р. [54, с. 356].

У 1726 р. борзенський сотник Михайло Тарасович Забіла залучався до роботи в комісії, яка розслідувала обтяження стародубським комісаром Г. Мухіним підданих князя О. Меншикова, які мешкали в Почепі. Його син Пантелеймон Михайлович Забіла після вступу на посаду борзенського сотника в 1742 р. займався наглядом за будівництвом мосту на р. Доч [17, с. 177].

Під час боротьби з епідемією чуми в 1770–1774 рр. до протиепідемічних заходів, які проводилися в Ніжинському полку, поряд з іншими представниками старшини, був залучений військовий товариш Василь Забіла. Впродовж усього 1749 р. кожного місяця борзенський сотник Пантелеймон Забіла і сотенний писар Трохим Іванов надсилали до ніжинської полкової канцелярії відомості про ціни на торгах у Борзні [54, с. 357].

Отже, представники козацько-старшинської родини Забіл відігравали достатньо помітну роль у політичних процесах, які відбувалися в Українській козацькій державі у другій половині XVII – XVIII ст. Їхня політична позиція не була сталою, а мінялася в залежності від змін у політичній кон'юнктури Гетьманщини. На нашу думку, вирішальними для формування такої політичної позиції стали події громадянської війни та московської інтервенції в Гетьманщину, коли члени роду зазнали репресій. Відтак надалі суспільно-політична діяльність Забіл полягала у максимальному пристосуванні до основних політичних тенденцій, врахуванні змін у політичній обстановці, намаганні прорахувати зміни у вищих колах еліти. Ці вміння дозволили родоначальнику П. Забілі триматися у вищих владних колах держави безпрецедентно тривалий час.

Його нащадки успішно засвоїли ці правила, що дозволило їм також увійти та залишатися в колі соціально-політичної еліти на сотенному, полковому, генеральному рівнях, у складі різних категорій неурядової старшини. Вміння стати на бік переможної політичної партії, а саме Московської держави,

дозволило їм зберегти монополію на владу у Борзнянській сотні, поширити її в інших адміністративних одиницях.

Відтак усі напрямки суспільно-політичної діяльності Забіл – військову, політичну, дипломатичну, адміністративну – можна вважати похідними від вміння здобути та утримати владу. До честі сказати, що представники родини Забіл виявилися достатньо вправними воєначальниками, політиками, дипломатами та адміністраторами. Виняток становить лише постать бунчукового товариша Д. Забіли, котрий, ймовірно, не відчувши панівних політичних тенденцій, поплатився за здійснені ним доноси на вище керівництво держави. Проте інші члени роду надалі жодною мірою не відходили від промосковських позицій, не підтримали жодних акцій, спрямованих на збереження традиційних козацьких «прав і вольностей». Ймовірно, така обережність дозволила їм вже наприкінці XVIII ст., переживши всі політичні катаклізми, увійти до складу російського дворянства.

РОЗДІЛ 4.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ РОДУ ЗАБІЛ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII – XVIII ст.

На підставі достатньо активної суспільно-політичної діяльності, користуючися знайомствами і зв'язками у вищих владних колах Гетьманщини та Російської імперії, члени роду Забіл змогли накопичити достатньо значні маєтності. Основними джерелами їх набуття стали пожалування з боку гетьманів та московських царів, купівля у мешканців різних населених пунктів, успадкування та пряме захоплення. Отримані достатньо значні володіння дозволили Забілам розгорнути достатньо масштабну економічну та підприємницьку діяльність, отримати за рахунок продажу сільськогосподарської продукції значні прибутки.

Перш за все, слід відзначити, що урядовці з роду Забіл, як і інші представники старшинської адміністрації, володіли ранговими маєтностями. Наприклад, ніжинський полковник Степан Петрович Забіли на ранг володів лише селами Бурківка, Володькова Дівиця, Максимівка, Пашківка у Другій Полковій Ніжинській сотні, Вересоч – у Третій, Веркіївка, Берестовець, Заньки – у Веркіївській і млин на р. Крапивній [72, с. 46, 75]. Під час перебування на посаді генерального хорунжого С. Забіла володів ранговою маєтністю – с. Плиски у Борзнянській сотні [9, с. 14]. Генеральний суддя Михайло Тарасович Забіла на свій уряд володів ранговою маєтністю – с. Махнівкою і Мартинівкою у Другій Полковій Ніжинській сотні, містечком Переволочною в Прилуцькому полку і селами Аксютинцями і Пустовойтівкою в Лубенському полку, а під час перебування на посаді ніжинського полкового осавула – с. Британи у Веркіївській сотні Ніжинського полку [72, с. 78]. Юрій Тарасович Забіла під час перебування на посаді полкового хорунжого володів ранговою маєтністю – с. Іллінці у Веркіївській сотні. Прикметно також, що на уряд борзенського сотника згідно даних Генерального слідства про маєтності Ніжинського полку взагалі не було визначено жодних маєтностей [9, с. 71, 74].

Проте члени родини Забіл достатньо рано отримали у свої руки різноманітні маєтності, котрі перетворили на особисті спадкові. Борзенський сотник П. Забіла у 1656 р. на підставі царської жалуваної грамоти отримав у власність села Обтов, Погорілівку, Лучники, Реутинці, Клишки в Коропській, Воронізькій та Кролевецькій сотнях Ніжинського полку, котрі, найімовірніше сам і заснував під час урядування за часів польського панування [64, с. 506]. Також він володів селами Розльотами і Бужанкою в Понорницькій сотні Чернігівського полку [72, с. 74].

Одразу ж після отримання цих сіл у власність борзенський сотник заходився обертати місцеве посполите населення у власні піддані. Він отримав ці населені пункти в той період, коли козацьке населення, що походило з місцевих посполитих, ще не змогло зміцнити свої соціальні позиції, а тому без особливих зусиль було повернене до свого попереднього стану, тим більше таким впливовим державцею. Побічно на це вказує й той факт, що всі придбання маєтностей здійснювалися П. Забілою лише в місцевих посполитих, а не козаків [65, с. 322]. Проте, ще в 1724 р. у документах зазначалось, що жителі Обтова, хоча ще з часів гетьмана І. Самойловича «находились под владою панскою», «памятают давний звичай ... и живут между собою ніби запорожци, проживают по воле своїй и приказов не слушают». В інших селах, які належали П. Забілі, склалась така ж ситуація [93, с. 170].

У 1679 р. П. Забіла, котрому вже виповнилось 100 років, склав заповіт, за яким передав у спадок своєму сину Тарасу с. Лучники і млин на р. Есмань. 21 січня 1681 р. він написав другий заповіт, яким остаточно розподілив між дітьми своє майно. За цим заповітом більша частина володінь обозного відходила його меншому сину Івану. Йому мали належати села Обтов і Погорілівка з усіма належними до них ґрунтами, полями, лісами, сіножатями та озерами, 4 млини в околицях Обтова, двір у Батурині, 2 двори у Коропі, броварня та вся худоба. Діти від першого шлюбу П. Забіли отримали за заповітом значно менші маєтності. Тарас успадкував 400 золотих і млин на р. Есмані, Степан – с. Лучники і 1000 золотих, Василь – с. Реутинці та 2 млини на р. Реті. Призначаючи за заповітом більшу частину майна меншим дітям, обозний

висловлював явну прихильність до свого сина Івана. Старшим синам залишилось лише змиритись із заповітом. Турбота про менших дітей ще більше далася взнаки у заповіті 1686 р. після смерті їхньої матері. Івану відходили села Обтов, Клишки і Погорілівка з усіма ґрунтами, городами, лісами, полями, пасіками, озерами, а також худоба, рухоме майно, гроші й дорогоцінності [64, с. 507–508].

Надалі в 1689 р. І. Забіла отримав гетьманський універсал на володіння с. Обтовим у Коропській сотні з чотирма млинами річках Реті, Мозирці та Єсмані, с. Погорілівку і млин на р. Осоті. 20 вересня 1690 р. він зміг здобути жалувану грамоту царів Іоана і Петра на ці ж маєтності. 30 січня 1692 р. значний військовий товариш на підставі універсалу І. Мазепи зміг набути права власності на млин на р. Деревні [72, с. 76]

Основні маєтності ніжинського полковника С. Забіли перебували у Борзенській сотні і були успадковані ним від батька, генерального обозного П. Забіли. За участь у Кримських походах 1687 і 1689 рр. і особисту підтримку І. Мазепа затвердив за новообраним полковником село Лучники з двома греблями на річках Осоті і Реті, село Клишки з трьома греблями у Кролевецькій сотні, село Чапліївку у Воронізькій сотні з ґрунтами і угіддями, село Плиски у Борзенській сотні зі ставом, сінокосами та іншими угіддями і село Кунашівку з двома млинами і чотирма колами [9, с. 14].

Після військової кампанії 1687 р. С. Забіла став просити в І. Мазепи конфіскувати у меншого брата, значного військового товариша, І. Забіли село Клишки і надати йому за здійснену підтримку. Для І. Мазепи С. Забіла, як полковник одного з найбільших полків Гетьманщини, був набагато важливішим союзником і тому він без перешкод отримав дану маєтність. На всі ці маєтності С. Забіла 20 вересня 1690 р. отримав царську жалувальну грамоту. В подальшому, у грудні 1708 р. С. Забіла отримав стверджувальний універсал від І. Скоропадського на села Плиски, Лучники і Чапліївку. Свої маєтності він передав у спадок синам. Бунчуковий товариш Степан Забіла 21 листопада 1728 р. отримав універсал Д. Апостола на село Плиски з оброблюваними і сінокосними землями і купленим ставом під Борзною і село Лучники у Воронізькій сотні з двома греблями [9, с. 14, 60–61, 254–261; 64, с. 518; 65, с. 148]

– 148, 361]. У 1736 р. за ним у Плисках рахувалось 8 посполитих дворів. Інший син С. Забіли Семен отримав у спадок Клишки і Чапліївку. Але за участь у виступі І. Мазепи ці маєтності були у нього конфісковані і передані князю Г. Долгорукому. Також у володінні С. Забіли залишилось село Конашівка у Борзнянській сотні [72, с. 79].

На початку листопада 1708 р. козаки І. Мазепи разом зі шведськими військами Карла XII при переході через с. Обтов завдали збитків у маєтностях Забіл. Згодом Іван Іванович Забіла в одній із скарг вказував, що І. Мазепа прийшовши в Обтов «зруйнувал и випалив нашу отчизну и дом наш велел разграбить со всем, что било нажитко».

Ганна Василівна Забіла хотіла скористатись розоренням Обтова, щоб добитись повернення до складу своїх володінь с. Клишки. Цілком можливо, що їй би вдалося повернути конфісковану маєтність, оскільки чимало противників гетьмана І. Мазепи отримали старшинські уряди та майно. Проте водночас на с. Клишки почав претендувати князь Григорій Федорович Долгорукий, у володінні якого, зрештою, село й опинилось.

Натомість Ганні Василівні вдалося одержати так званий «оборонний» гетьманський універсал від 3 січня 1712 р. У ньому І. Скоропадський констатував, що жителі Обтова виконують надмірні повинності на вимогу коропських урядовців, глухівської і кролевецької старшини, що змусило пані Забілу прохати захисту. Тому гетьман наказав, «аби старшина глуховская, уряд кролевецкий і ніхто інший ні в чом подданих мененной пані Забелиной до своих городов потягати без волі і указу нашого не важилися» [91, с. 74].

З представників наступного покоління родини борзенський сотник Тарас Тарасович Забіла разом з братами Юрієм і Михайлом 24 квітня 1692 р. отримав гетьманський універсал, а 23 січня 1695 р. царську грамоту на володіння селами Кукшин і Колесники. Також 5 липня 1704 р. він одержав універсал І. Мазепи на придбані ним сіножаті, ліси і озера в урочищі Глинську поблизу Десни, а 2 вересня 1709 р. зміг отримати підтверджувальний універсал І. Скоропадського на ті ж маєтності [9, с. 178–180; 72, с. 77].

Юрій Тарасович Забіла 7 листопада 1708 р. звернувся до Петра I з проханням надати йому с. Сиволож, яким до цього володів один з соратників І. Мазепи Ф. Кенігсек [18, с. 332]. Але, напевно, хорунжому не вдалось отримати цю маєтність, так як у подальшому село перейшло до генерального осавула Я. Жураховського [65, с. 125]. Тим не менше, у власності хорунжого продовжувала залишатися частина млина на р. Остер поблизу м. Мрин [72, с. 78]

Генеральний суддя Михайло Тарасович Забіла зміг зосередити у своїх руках достатньо значні маєтності. Перш за все, у 1697 р. він отримав універсал І. Мазепи на володіння млином, придбаним ним в охочекомонного полковника Іллі Новицького в селі Царівці Коропської сотні Ніжинського полку. 8 серпня 1734 р. М. Забіла зміг отримати указ імператриці Анни Іоанівни про пожалування йому маєтностей, а саме с. Царівка і Райгородок в Коропській сотні Ніжинського полку. За даними ревізії Ніжинського полку 1736 р., він володів у с. Царівці 12 дворами, а в селах Кукшин і Колесники Першої Полкової Ніжинської сотні – 38 дворами ґрунтових і 71 двором злидених посполитих. Також у підданстві судді перебували 5 підсусідків у вказаних населених пунктах. Проте згодом с. Райгородок було конфісковане і передане до складу рангових маєтностей Генеральної військової артилерії.

Значний військовий товариш Василь Степанович Забіла володів с. Конашівкою в Борзнянській сотні, а також Синяківським млином на р. Крапивній поблизу с. Пашківки Другої Полкової Ніжинської сотні. Бунчуковий товариш Степан Степанович Забіла 20 грудня 1709 р. отримав універсал гетьмана І. Скоропадського на володіння селами Плиски в Борзнянській, Лучники і Клишки у Воронізькій сотнях Ніжинського полку. 21 листопада 1728 р. він одержав універсал Д. Апостола на володіння с. Плисками із ставом поблизу р. Борзни, а також Лучниками з двома греблями. За даними ревізії Ніжинського полку 1736 р., у с. Плиски за ним рахувалося 8 дворів посполитих.

Семен Степанович Забіла успадкував від свого батька, ніжинського полковника, села Клишки і Чапліївку. Проте за підтримку І. Мазепи він був позбавлений цих маєтностей, котрі відійшли у власність князя Григорія

Федоровича Долгорукого. Бунчуковий товариш Данило Васильович Забіла успадкував від батька с. Реутинці з навколишніми угіддями, на володіння якими 16 грудня 1700 р. зміг отримати універсал І. Мазепи. 1 квітня 1704 р. він одержав «фундушовий універсал» гетьмана з дозволом насипати греблю на р. Єсмані та побудувати на ній млин. На підставі універсалу від 23 березня 1707 р. бунчуковий товариш отримав у власність угіддя поблизу Батурина, котрі набув у якості посагу за дружиною – дочкою генерального осавула Агафією Іванівною Лисенко. 3 січня 1709 р. гетьман І. Скоропадський підтвердив його право власності на с. Реутинці, а 5 лютого 1710 р. звільнив його двір у м. Кролевці від утримання московського війська. Відтак за даними ревізії Ніжинського полку 1736 р. у його власності в с. Реутинці нараховувалося 11 дворів ґрунтових і 44 двори злиденних посполитих.

Хорунжий генеральної військової артилерії і бунчковий товариш Іван Іванович Забіла отримав 15 листопада 1713 р. універсал І. Скоропадського на володіння успадкованими селами Обтов, Погорілівка в Коропській сотні та 5 млинами, що було підтверджено універсалом Д. Апостола від 22 березня 1733 р. Крім того, гетьман 8 березня 1731 р. надав йому 30 дворів у с. Великому Селецькому Лукомської сотні Лубенського полку і в с. Рябухи Красноколядинської сотні Прилуцького полку. Проте вже 26 листопада 1733 р. замість цих маєтностей хорунжий отримав 30 дворів у с. Овсюки Пирятинської сотні Лубенського полку. Відтак у 1727 р. у власності бунчукового товариша І. Забіли перебували кілька ділянок землі, сінокосів, лісів та 2 озера поблизу слободи Погорілівки, хуторів Гороховщини та Остапівщини. Крім того, І. Забілі належали 2 двори у Коропі. За даними ревізії Ніжинського полку 1736 р. за І. Забілою рахувалося 72 двори ґрунтових і 113 дворів злиденних посполитих в Обтові та Погорілівці [34, с. 350 – 351; 35, с. 120 – 121; 72, с. 79–81].

Проте вже 23 листопада 1733 р. генеральний писар Михайло Турковський сповістив І. Забілу про майбутню конфіскацію в нього с. Рябухи, котре перебувало в його рангового володінні на уряд хорунжого Генеральної військової артилерії. Ця конфіскація відбулася на підставі реалізації імператорського указу від 20 листопада 1733 р. Замість конфіскованої маєтності

генеральний писар обіцяв надати І. Забілі якусь іншу з тих, які перебували у ранговому володінні Генеральної військової канцелярії. Також він рекомендував державцю перед конфіскацією майна зібрати належні податки з підданих, зокрема так звану «осенщину», зібрати врожай і по максимуму використати продукцію, котру можна було зібрати з угідь, і вивезти або розпродати рухоме майно [26а, с. 22].

З представників п'ятого покоління родини бориспільський сотник Іван Юрійович Забіла володів частиною млина на р. Острі у Мринській сотні Ніжинського полку. Борзенський сотник Пантелеймон Михайлович Забіла 22 березня 1752 р. отримав гетьманський універсал К. Розумовського на володіння 79 дворів у м. Мені Чернігівського полку та 15 дворів у селі Землянка. У 1738 р. за ним рахувалось 26 дворів з 35 хатами у Борзні, 4 двори з 28 хатами у Плисках, 2 двори з 2 хатами у Красному Ставі. За бунчуковим товаришем Іваном Даниловичем Забілою у 1781 р. рахувалося 12 дворів посполитих в с. Реутинці. Бунчуковий товариш Іван Іванович Забіла володів Обтовом і Погорілівкою, успадкованими від батька. У власності борзенського сотника Карпа Миколайовича Забіли нараховувалося у 1788 р. 400 підданих у трьох населених пунктах Борзенського повіту Чернігівського намісництва [72, с. 82].

Зрештою, представники останнього покоління роду Забіл наприкінці XVIII ст. змогли зміцнити своє матеріальне становище завдяки отриманню прав російського дворянства і переходу на російську державну і військову службу. Так, Салтиково-Дівицький сотник Володимир Пантелеймонович Забіла, посівши посаду борзенського повітового предводителя дворянства, у 1788 р. володів 425 підданими в Борзенському повіті. Його брат, військовий товариш Михайло Пантелеймонович того ж таки року володів 268 підданими. Бунчуковий товариш, а згодом дійсний статський радник Прохор Іванович Забіла у 1781 р. володів у с. Землянці Глухівської сотні Ніжинського полку 17 дворами. Проте вже у 1788 р. Проте вже в 1783 р. за ним рахувалося 1034 підданих у селах Оболонні, Городищі, Пспривці, Савинках, Гаврилівці, Гутці Новгород-Сіверського повіту, Савинках, Тільному і Сядрині Сосницького повіту, Землянці Глухівського повіту, х. Рудці Кролевецького повіту, Коропі і х. Царівському

Коропського повіту і х. Красилівці Борзенського повіту. Військовий товариш, а згодом борзенський повітовий предводитель дворянства Петро Іванович Забіла у 1781 р. володів 30 дворами в с. Плиски, а вже в 1783 р. – 1111 підданими в Борзенському повіті. Зрештою, бунчуковий товариш Іван Семенович Забіла отримав 36 дворів і 367 підданих у с. Реутинці Кролевецького повіту Новгород-Сіверського намісництва [72, с. 84 – 85].

Іншим вагомим джерелом набуття маєтностей членами роду Забіл стало придбання різноманітних угідь, рухомого і нерухомого майна у козаків, посполитих, представників світської та духовної еліти Гетьманщини. Основу традиції придбання різноманітних маєтностей заклав борзенський сотник Петро Михайлович Забіла, котрий розпочав масштабне придбання угідь у посполитих Обтова та Погорілівки Коропської сотні. Конкретно, він купив у Батурині у Семена Кикоренка з дружиною Тетяною Солониновною, пасербицею Настею Сакаловною та Солохою Євхимихою Гречанинкою з синами Романом і Василем двору «жидовського» за 50 кіп (6 липня 1671 р.), у кролевецького жителя Семена Мартиновича Білоуса млин на р. Реть поблизу с. Обтове за 380 золотих (8 листопада 1674 р.), у Івана Тищенка за 380 золотих один камінь млина на р. Реть поблизу с. Обтове (28 листопада 1674 р.), у нього ж частину млина на р. Реть з двором, полем і сіножатями за «полтретя ста золотих». Серед інших придбань генерального обозного вказуються 4 ниви під с. Реутинці, 5 нив під с. Лукновим, 6 нив під с. Погорілівкою, 2 сіножаті (12 липня 1675 р.). Його піддані у с. Лучники – троюрідні брати Данюк Каленикович і Василь Степанович – викупились від нього віддавши йому своє озеро Бранець біля лісу Бранець (10 березня 1676 р.). П. Забіла купив у жителя обтівського Яська Станіславенка половину млина на р. Реть під с. Обтове за 220 золотих (8 березня 1677 р.), за 600 золотих у Івана Безвершка млин Корнієвський на р. Мозирка з ступами, ґрунтами, нивами, цілиною, сіножатями і займищами (27 липня 1681 р.). 2 липня 1687 р. в таборі під Мартинівкою біля Пустої греблі обозний написав сину Тарасу листа, у якому повідомив, що віддає йому млин, окрім того, що останній отримає за тестаментом. Спочатку П. Забіла купив у обтівського жителя Івана Безвершка половину млина Кунашівського за «золотих чотири ста» (20 жовтня

1684 р.), а потім (27 березня 1688 р.) викупив і другу частину у млинарки Марії Кунахової Пархомихи і камінь мучний з ступами за «полпята сто золотих» (Кунашівський млин) [54, с. 358]. Таким чином, протягом 14 років П. Забіла скупив ледь не всі водяні млини, розташовані в околицях с. Обтова, заплативши за 5 млинів з 7 колами і належними до млинів землями 2680 золотих, тобто 536 карбованців [64, с. 517].

Його син, борзенський сотник Тарас Забіла після відставки купив у жителя села Ядути Борзенської сотні 2 озера з сіножаттю на 50 возів сіна в урочищі Глинському за 8 кіп [72, с. 75]. Ніжинський полковник Степан Забіла, купивши став у селі Плиски Борзенської сотні, збудував на ньому млин, а в 1690 р. отримав царську жалувальну грамоту на ці маєтності [9, с. 14]. 28 червня 1676 р. він придбав у мешканця с. Кунашівки Дацька Вакуленка млин на р. Борзні з двома колами за 370 золотих. 11 квітня 1683 р. С. Забіла купив там же у Петра Марченка Капусти половину млина за 100 телярів і 10 золотих. Також його сестра Анна Василівна продала йому свої млини в Борзні за 5000 золотих і 5 куф горілки [72, с. 75].

Молодший син генерального обозного, значний військовий товариш Іван Петрович Забіла, як і його батько, скуповував нерухоме майно у мешканців Коропської сотні. Впродовж 1690-х рр. він зміг придбати численні маєтності. 15 березня 1695 р. І.Мазепа надав універсал І. Забілі з дозволом осадити слобідку на ґрунті Остапівському з млинком під Коропом і вже того ж таки року значний військовий товариш осадив під Коропом слобідку. Саме на цьому ґрунті у 1700 р. виникли майнові суперечки між І. Забілою та ямпільським сотником В. Жураковським [58 с, 166–167]

На ґрунті придбання різноманітних маєтностей в І. Забіли виникали численні приватно-правові відносини з представниками соціально-політичної еліти регіону. 24 березня 1691 р. І.Мазепа вимагав розквартирувати у Коропі 20 чоловік з піхотної сотні, яка раніше стояла у Острі, контролював ці питання генеральний хорунжий І.Ломиковський. У листі від 1 вересня 1691 р. гетьман Мазепа зобов'язував І. Забілу сплатити борги свої компаніїському полку Ясликівського, який стояв на постої у його селах або грішми (на одного

компанійця 4 золотих на місяць), або борошном. 9 червня 1692 р. купив млина з 2 «колами» на р. Короп під Коропом з угіддями за 1500 золотих у Гафії Остапихи, її синів священника Петра, Яцька Немця, Менка. 19 липня 1693 р. І.Мазепа у листі до І.П.Забіли сповіщав, що відбувся суд, де розглядалася скарга жителів с. Обтове на товариство піхотного полку. 8 березня 1694 р. Мазепа знову писав Забілі з приводу скарги до нього курінного отамана піхотного полку про заборону давати їм провіант і наказував такого не робити. На хут. Остапівщині І. Забіла збудував Іоано-Предтеченську церкву. Надалі він купив у Параски (по першому чоловіку Горбачихи, по другому – Лещихи) ліс за 13 кіп (28 серпня 1695 р.), у Григорія Сапсая за 200 золотих двір «межи дворами Процихи Лихошерстой и Логвиненкова против меской ратуши стоячий» (21 жовтня 1695 р.), у коропського міщанина Гаврила Загородченка ліс з сіножаттю за 13 кіп (23 березня 1696 р.), у Параски Дмитрихи Гречихи «з двома прудами і лозою» за 20 талерів (24 березня 1696 р.), у Іллі, Василя Лаврененків та їх матері Вовди Лавренихи поле під хутором Жихин за 100 золотих (25 березня 1696 р.), за 14 коп у Григоря Пантелєєва ліс з сіножаттю Тузиківською (27 квітня 1696 р.), за 190 золотих у Марії Павлихи Гудимихи і її зятя Яцька Слюсаря двір у Коропі (30 серпня 1696 р.). 27 листопада 1696 р. генеральний писар В.Кочубей направив йому листа про розміщення у його маєтностях компанійців. Також І. Забіла купив за 40 талерів у святоуспенського священника Івана Савенка гай з сіножаттю і лісок (15 грудня 1696 р.), за 10 золотих у «обивателя коропського» Леська Курдюка «плец», «стоячий за местом» (4 червня 1694 р.), а у військового товариша Трохима Химича солодовню за 115 золотих (11 червня 1699 р) [54, с. 356].

Майбутній прохорський сотник і борзенський городовий отаман Тимофій Костянтинович Забіла купив у 1687 р. у мельників братів Андрієнків млин з двома колами і борошняними каменями та половину греблі на річці Борзні в селі Миколаївка Шаповалівської сотні. 18 червня 1701 р. дружина полкового осавула дружина полкового осавула Пелагея Бережницька передала йому двір і підварки в Борзні. Натомість 8 серпня 1712 р. отаман продав значному військовому товаришу Василю Васильовичу Забілі частину млина на

Кунашівській греблі за 450 золотих, а 26 серпня 1713 р. частину борошняного кола на р. Борзні поблизу с. Кунашівки за 500 золотих [72, с. 77].

Значний військовий товариш Тарас Тарасович Забіла продав значному військовому товаришу Василю Васильовичу Кочубею хутір із сіножаттю і двома озерами поблизу Максаківського монастиря за 400 золотих, а згідно свого заповіту поступився цьому ж монастирю частиною власного майна [72, с. 77].

Ніжинський полковий осавул Михайло Тарасович Забіла придбав в охочекомонного полковника Іллі Новицького млин на р. Царівці в Коропській сотні Ніжинського полку, який був затверджений за ним гетьманським універсалом у 1697 р. Він же 3 вересня 1709 р. за 33 копи купив у борзенських жителів Івана Адаменка, Микити і Петра Павленків ставок і земельну ділянку на Часниківці [72, с. 78].

Син генерального хорунжого бунчуковий товариш Данило Васильович Забіла купив у ямпільського сотника В. Жураковського млин на річці Реті під Обтовом, але незабаром 13 квітня 1696 р. продав його своєму двоюрідному брату військовому товаришу Івану Петровичу за 2000 золотих. Він же 5 лютого 1710 р. отримав звільнення купленого ним двору у Кролевці від розміщення в ньому російських військ [72, с. 78–80].

Значний військовий товариш Іван Іванович Забіла у 1714 р. купив будинок у Коропі у Миколи Івановича Армашенка. У 1714 р. він взяв у борг у Рихлівському монастирі 4000 золотих, які повернув лише 17 жовтня 1728 р. борошном і грошима. 25 лютого 1728 р. І. Забіла звернувся до царя Петра II з проханням повернути конфісковане у його батька с. Клишки, але, очевидно, безуспішно. 24 лютого 1730 р. товариш Коропської сотні Семен Кукуля продав йому сіножаті з лісом над річкою Короп за 20 талерів, а 10 березня 1730 р. удова Тетяна Кияиха за 20 карбованців продала значному військовому товаришу ліс з сіножатями, 22 травня 1730 р. козаки с. Реутинці Дем'ян і Василь Мартиненки продали за 31 карбованець 1,5 четверика гречки і 0,5 четверика вівса ліс та сіножаті. Але, мабуть найбільшим надбанням І. Забіли у цей час стала купівля сінокосу «Гребелку в острове» за «готовую сумму полтора ста золотих» в Бахмацькій сотні у Ісая Хилченка та Микити Лиденка з братами Остапом,

Павлом, Василем і Мартином Хилченками. 10 жовтня 1730 р. бунчуковий товариш за куфу горілки з носаткою у с. Обтові у Кирея Безверхого придбав млинок з ставком [54, с. 356].

Натомість 8 січня 1714 р. чернігівський архієпископ Антоній Стаховський написав лист І. І. Забілі з подякою за обіцянку подарувати млин Пустинно-Рихлівському Свято-Миколаївському монастирю [26а, с. 16].

Борзенський сотник Пантелеймон Михайлович Забіла у 1738 р. купив за 40 крб. у жительки села Велика Загорівка Є. Арендаренко третину ставка з порожньою греблею і всіма прилеглими угіддями [20, с. 212].

Іншим важливим джерелом поповнення маєтностей представниками родини Забіл було успадкування майна. Наприклад, полковник Степан Забіла успадкував від батька село Лучники Воронізької сотні. Його брат Василь, який перебував на уряді генерального хорунжого, успадкував село Реутинці у Кролевецькій сотні і, у свою чергу, передав його своєму сину, бунчуковому товаришу Данилу [65, с. 361, 396–397; 72, с. 76, 80].

Борзенський сотник Тарас Петрович Забіла успадкував від свого тестя, ніжинського вйта О. Цурковського, села Кукшин і Колесники у Другій Полковій сотні. Ці маєтності на короткий час конфіскував І. Мазепа. Але в 1692 р. Тарас, Юрій і Михайло Забіли за допомогою свого дядька, ніжинського полковника Степана Забіли, подали прохання про повернення їм майна. Незабаром вони отримали гетьманський універсал на володіння Кукшином і Колесниками, а в 1695 р. – ще й царську грамоту. У володінні Забіл ці села залишались до кінця XVIII ст [65, с. 87–88].

Інший представник родини Забіл, бунчуковий товариш і хорунжий Генеральної військової артилерії І. Забіла, успадкував від свого батька, значного військового товариша, села Обтов і Погорілівку у Коропській сотні, а також 5 млинів. На ці маєтності він 15 листопада 1713 р. і 8 березня 1731 р. отримав гетьманські універсали. У 1736 р. І. Забіла володів 72 дворами «грунтових» посполитих і 113 «убогих». 3 квітня 1764 р. Уляна Забіла провела між своїми синами Прохором і Прокопом розподіл майна, котре залишилось після смерті її чоловіка, коропського сотника І. Забіли. Прохор Іванович отримав 2 житлові

двори у Коропі, гай з сінокосом за с. Сохачі, сінокос під с. Краснопілля, плац і 2 ниви у с. Риботин, хутір з 2 хатами і винокурнею під с. Царівка, греблю Царівську з 2 клітьми і 4 борошняними колами, бір Квінтовський і гай Карпенків з оброблюваним полем, посполитих в с. Землянка з їх угіддями. Прокоп Іванович отримував 20 дворів посполитих у м. Мена, млини, сінокоси та інші угіддя, котрими мав володіти спільно з іншими членами родини; підварок борзенький і комору у крамному ряді з порожнім плацом, одне коло у млині в х. Рудня [72, с. 81]. Попри відсутність відомостей, можна припустити, що успадкованим були належні згадані у 1743 р. у володінні бунчукового товариша Д. Забіли 8 дворів і 5 кіл у млинах [22, с. 287–288].

Зрештою, останнім способом набуття майна представниками родини Забіл стало пряме захоплення майна в жителів тих населених пунктів, де були розташовані їхні маєтності. Бунчуковий товариш Данило Забіла намагався прибрати до своїх рук майно, яке належало багатому реутинському жителю Д. Чорному. Для цього він звинуватив свого підданого у перелюбстві з його служницею. В силу норм звичаєвого права бунчуковий товариш публічно звинуватив Д. Чорного у злочині, який той не вчиняв і конфіскував його майно. Посполитий скаржився на зловживання сотника в Батурин. Генеральна військова канцелярія зобов'язала Д. Забілу повернути загарбане майно, але ця вимога не була виконана. Д. Чорний продовжував наполягати на поверненні свого майна, але державець заарештував його і утримував тривалий час. Після заслання під час перебування в Москві він залучився підтримкою впливових можновладців, відчув власну безкарність і почав ще нахабніше. Одразу ж реутинський отаман І. Іванов і житель села Андріївка поскаржились, що державець захопив їх землі та ліси і викрав збіжжя, сіно і коней. Справа була передана до Генерального військового суду, але напевно, розглянута не була. У 1734 р. крелевецька сотенна старшина, з якою в Д. Забіли склались напружені відносини, поскаржилась, що реутинський козак Кирієнко, не бажаючи виступити в похід на форпости, перейшов у підданство до бунчукового товариша. Крім того, державець привернув у підданство шістьох козаків сотні і змусив їх працювати у своєму господарстві. Тих же, хто не бажав переходити в підданство, Д. Забіла

зганяв з власних господарств і конфіскував у їх ґрунти. У 1732 р. він подав скаргу навіть на свого брата Івана, який, начебто, неправомірно захопив більшу частину спадку діда, київського полковника К. Солонини. На початку 1737 р. обтовський в'їт поскаржився, що Д. Забіла заарештував чотирьох мешканців села і відібрав у них зароблене збіжжя. Син бунчукового товариша Данило, зібравши своїх підданих, неодноразово нападав на подорожніх, які проходили через Реутинці, піддавав їх побоям, ув'язнював і забирав їх майно.

Також у 1732 р. у Д. Забіли виникли суперечності за угіддя, а саме ниви, сіножаті і ліси з іншим своїм родичем, хорунжим Генеральної військової артилерії Іваном Івановичем Забілою. З цього приводу бунчуковий товариш 29 червня відправив до свого родича лист із пропозицією залагодити наявні між ними суперечності. 5 серпня 1732 р. Д. Забіла прислав І.І. Забілі повторний лист, у якому повторно висловив готовність залагодити прикордонні суперечності за маєтності. Проте бунчуковий товариш прохав відкласти вирішення цього питання до моменту повного свого одужання. Після цього він висловив бажання особисто зустрітися для залагодження суперечностей, особливо щоб мешканці сіл Клишки і Чапліївка не чинили збитки своїм сусідам. Як впливає з наступного листа Д. Забіли, написаного І. Забілі 5 лютого 1733 р. у його володіннях були спіймані і утримувані коні, котрі належали підданам І. Забілі. Бунчуковий товариш висловив готовність віддати їх на початку Великого посту і закріпити цей акт підписанням «мирової розписки». Найімовірніше, що І.І. Забіла тяжко переживав свою суперечку з Данилом Забілою, а останнього з його дітьми, про що писав в одній зі своїх так званих «Книг Забіл»: «Данила Забели, сини Іван, Петро, Семен, Данило, Василь, от плода древа рожден горесного, порождения к разорению».

У 1753 р. сини Д. Забіли, бунчукові товариші Іван, Петро, Данило і Василь разом з військовим канцеляристом Семеном Забілою самовільно спустошили ліс поблизу р. Реть у Кролевецькій сотні, який належав військовому канцеляристу А. Генваровському. Після звернення постраждалого до полкового суду 7 липня полковник П. Розумовський, суддя Л. Грановський і писар Я. Почека видали наказ про притягнення винних до відповідальності і покарання згідно існуючого

законодавства. Вже 9 липня з полкової ніжинської канцелярії був виданий відповідний позов. У відповідь представники родини Забіл вказали, що вказаний ліс початково перебував у їх володінні згідно царських грамот і гетьманських універсалів. А в 1746 р. Генеральний військовий суд розглянув суперечку між ними і дядьком А. Генваровського, бунчуковим товаришем І. Дяковським, і обернув справу на їх користь. Ознайомившись з новими обставинами справи, 11 вересня 1753 р. полковий суд звернувся до Генерального військового суду видати остаточне рішення [26а, с 18–21; 65, с. 398–400, 408–410; 87, с. 118].

Здійснені придбання дозволили деяким представникам родини Забіл розгорнути активну підприємницьку діяльність, в основі якої лежали виробництво, переробка і продаж різноманітної сільськогосподарської продукції. Так, 7 березня 1727 р. староста володінь бунчукового товариша Івана Івановича Забіли Д. Севастьянов подав до Малоросійської колегії відомість про масштаби його економічної діяльності. Зокрема, на землях, які належали І. Забілі у Коропській сотні, у 1726 р. було посіяно 27 четвертей жита, зібрано і вимолочено 63 четверті; посіяно 35 четвертей вівса, а зібрано і вимолочено 23 четверті і 5 четверичків; посіяно 9 четвертей гречки, а зібрано і вимолочено 17 четвертей і 6 четверичків; посіяно 2 четверті і 2 четверички гороху, а зібрано і вимолочено 2 четверті і 5 четверичків; посіяно 1 четверичок проса, а зібрано і вимолочено 2 четверті і 2 четверички. З 9 борошняних каменів у млинах поблизу с. Обтова І. Забіла щорічно сплачував 97 четвертей і 4 четверички жита, 6 четверичків пшениці, 20 четвертей гречки, 2 четверички гороху у якості податків до Військового Скарбу. З продажу горілки у 2 шинках у селах Обтові та Погорілівці бунчуковий товариш у рік сплачував 14 карбованців податку. Чистий прибуток І. Забіли у рік становив 290 четвертей і 3 четверички жита, 2 четверті й 2 четверички пшениці, 60 четвертей гречки, четверть гороху, 15 четвертей і 6 четверичків вівсяного солоду. Крім того, І. Забіла володів х. Остаповщиною поблизу м. Коропа, де йому належали 2 млини на р. Коропі з 3 борошняними каменями. З них щорічно до Військового Скарбу сплачувалися податки у розмірі 1 карбованця 80 копійок. Прибуток бунчукового товариша з

цих млинів становив 1 четверть і 7 четверичків жита і 19 четвертей і 2 четверички вівсяного солоду [35, с. 120–121].

Відтак члени родини Забіл зуміли організувати у своєму маєтку виробництво сільськогосподарської продукції, призначеної, у тому числі, для продажу та подарунків представникам вищого прошарку козацької старшини. Племінник гетьмана І. Мазепи і майбутній ніжинський полковник І. Обидовський у своєму листі від 18 листопада 1696 р., адресованому значному військовому товаришу І. Забілі, дякував йому за борошно, надіслане до сховищ гетьманського маєтку [27, с. 26].

З метою отримання якомога більших прибутків представники родини Забіл на основі переробки власної сільськогосподарської продукції займалися насамперед винокурним промислом. Вироблені спиртні напої вони збували через мережу власних шинків, постачали багатьом своїм родичам, представникам козацької старшини і навіть гетьману. Наприклад, управитель батуринських маєтностей гетьмана І. Мазепи І. Черниш у своєму листі від 29 березня 1701 р., адресованому значному військовому товаришу І. Забілі, дякував йому за партію пива, надісланого до гетьманської пивниці: «Ізволилась ваша милость мосце пан через умисного свого обослати пивом мартовским ясновельможного добродія його милость пана гетьмана і самою велможною її милость добродійку, которого за донесенем моїм прийнято бочок три до пивниці вельможного добродія, а четвертую до пивниці добродійки отдаєм» [27, с. 43]. Також значний військовий товариш І. Забіла був одним з найбільших власників худоби та виробників продукції тваринництва був [43, с. 64–65].

Після смерті І. Забіли його дружина Анна продовжила підприємницьку діяльність на базі родинних маєтностей. 4 березня 1707 р. ігумен Глухівського Петропавлівського монастиря Мелетій Трофимович у переддень Великого посту писав до Анни Забіли з проханням прислати йому «на постний посилок» бочку «добренького, висталого, тоненького» пива [26а, с. 14–15].

Отже, основною передумовою набуття та закріплення членами родини Забіл у власності різноманітних маєтностей став їх високий статус у Війську Запорозькому. Перебування на урядових посадах забезпечувало володіння

ранговими маєтностями. Достатньо рано, ще під час Української національної революції середини XVII ст., вони отримали у власність, а значить і змогли в наступному передати у спадок нащадкам., ряд населених пунктів у різних сотнях Ніжинського полку. Надалі основними джерелами здобуття маєтностей для Забіл залишалися пожалування на підставі універсалів гетьманів та царських грамот, купівля, успадкування та пряме захоплення майна. Забіли вели активні приватно-правові угоди, масштабне скуповування майна у власних населених пунктах та обернення у піддані їх мешканців. На підставі володіння різноманітними маєтностями деякі представники родини Забіл змогли організувати у своїх господарствах високопродуктивне виробництво і переробку сільськогосподарської продукції. Торгівля нею, а також відправка у вигляді подарунків до столу представників старшини дозволили Забілам встановити і зміцнити відносини з соціально-політичною елітою.

РОЗДІЛ 5.

ПРИВАТНЕ ЖИТТЯ І ГУМАНІТАРНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРЕДСТАВНИКІВ РОДУ ЗАБІЛ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII – XVIII ст.

Дослідження приватного життя і різноманітних життєвих стратегій належать до порівняно нових, але перспективних напрямків досліджень вітчизняної соціально-політичної еліти. Залучення до наукового обігу різноманітних джерел особового походження дозволяє виявити раніше невідомі сторони повсякденного життя козацької старшини, схарактеризувати їх побутову обстановку, смаки, уподобання, взаємовідносини між членами родини, з близьким оточенням, колегами тощо. Приватне життя відтак включає достатньо різноманітні аспекти діяльності. Проте їх першоосновою, на нашу думку, є встановлення сімейно-шлюбних зв'язків, котрі надають змогу розвивати на основі спорідненості взаємовигідні відносини у різних сферах життя.

Родоначальник роду Петро Михайлович Забіла був одружений двічі: вперше на такій собі Параскевії Станіславівні, а вдруге – на Агафії (походження невідоме), котра в першому шлюбі була заміжною за Семеном Герциком, іудеєм, родоначальником роду Герциків [72, с. 74–75].

Показовою в цьому плані виглядає історія з одруженням сина генерального обозного, значного військового товариша Івана Петровича Забіли. Молодший і улюблений син П. Забіли «розмышлялся своею склонностью к дому» чернігівського полковника, а згодом і генерального обозного Василя Дуніна-Борковського, тобто висловив намір одружитися на його дочці Ганні. Провести сватання доньки впливового і багатого старшини було доручено брату нареченого, ніжинському полковнику Степану Петровичу Забілі. Дізнавшись про ці наміри, чернігівський полковник у листі до С. Забіли, датованому 23 жовтня 1687 р., висловив схвальну реакцію щодо можливої перспективи родичання з Забілами і запевнення щодо всілякого сприяння в укладанні шлюбу. Заслуговує на увагу в цьому листі необхідне застереження В. Дуніна-Борковського щодо необхідності сповіщення про майбутній шлюб гетьмана І. Мазепи: *«ясневельможного его мил. пана гетьмана, доброддея общего, о тое*

доложивишия, прибыти рачил в дом мой, якобы тим и кгрунтовней и достаточней вшелякое до предсвзятой приязни и о термине справованя весельного акту учинились за собою постановление». Ця фраза вказує на те, що І. Мазепа, прийшовши до влади, достатньо швидко поставив козацьку старшину у певну залежність, оскільки навіть В. Дунін-Борковський, котрому гетьман був значною мірою зобов'язаний за підтримку при обранні, змушений був звертатися до нього за дозволом на одруження. Проте родичання Забіл і Дуніних-Борковських не викликало заперечень в І. Мазепи, котрий незабаром дав згоду. Відтак вже наприкінці року Іван Петрович Забіла обвінчався з Ганною Василівною Дуніною-Борковською в Чернігові. Цей союз був дуже вигідним для Забіл з огляду на вплив Дуніних-Борковських у тодішньому суспільстві та їхні статки. Зокрема, в суспільстві ширилися чутки, що після усунення гетьмана І. Самойловича в результаті Коломацького перевороту 1687 р. боярин Василь Голіцин пропонував В. Дуніну-Борковському гетьманську булаву за 10 тис. крб., але той відмовився. Натомість чернігівський полковник начебто охоче позичив цю суму І. Мазепі [64, с. 513–515].

Інші члени роду також використовували сімейно-шлюбні стратегії для розбудови кар'єри і зміцнення матеріального становища. Син генерального обозного борзенський сотник Тарас Петрович Забіла одружився на дочці ніжинського в'їта Олександра Цурковського, що дозволило збагатити родинні маєтності Забіл селами Кукшин і Колісники Борзенської сотні, які до цього входили до складу рангових володінь Ніжинського магістрату. Борзенський сотник і генеральний хорунжий Василь Петрович Забіла одружився на дочці київського полковника Костянтина Дмитровича Солонини і завдяки цьому отримав його маєтності. Дочка старшого сина Петра Михайловича Забіли від першого шлюбу Івана Петровича вийшла заміж за генерального бунчужного Костянтина Івановича Голуба.

Генеральний суддя Михайло Тарасович Забіла одружився на дочці охочекомонного полковника Іллі Федоровича Новицького, один з синів ніжинського полковника Степана Петровича Забіли Василь, – на дочці генерального судді Марії Василівні Кочубей, а інший, Степан, котрий мав чин

бунчукового товариша, – на дочці гадяцького полковника Стефана Харитоновича Трощинського. Молодший син полковника Семен одружився на Ганні Іванівні Мирович – дочці переяславського полковника та одного з близьких сподвижників І. Мазепи, що обумовило його перехід до табору «мазепинців» і, як наслідок – втрату деяких маєтностей після поразки гетьмана.

Завдяки шлюбом дочок полковник Степан Петрович Забіла поріднився з переяславськими старшинськими родинами Дмитрашок-Райчів і Танських. Син генерального хорунжого Василя Петровича Забіли бунчуковий товариш Данило одружився на дочці генерального осавула Агафії Іванівні Лисенко. Другий син генерального хорунжого Іван одружився на сестрі ніжинського протопопа Максима Почеки Ірині й, крім того, отримав у спадок маєтності свого діда, київського полковника Костянтина Дмитровича Солонини. Єдина дочка Василя Петровича Забіли вийшла заміж за сотника Першої Полкової сотні, а згодом полкового писаря Івана Васильовича Піроцького. Син значного військового товариша Івана Петровича Забіли, хорунжий генеральної військової артилерії Іван Іванович одружився на дочці чернігівського полкового обозного, племінниці гетьмана Праскевії Василівні Скоропадській. Одна з дочок Івана Петровича Забіли Євдокія вийшла заміж за гадяцького полковника і автора літопису Григорія Івановича Грабянку, а Анастасія – за значкового товариша Стародубського полку Прокопа Семеновича Березовського. Нарешті, син прохорського сотника Тимофія Костянтиновича Забіли, значковий товариш Микола Тимофійович одружився на дочці компанійського полковника Василя Карповича Часника.

Син генерального судді Михайла Тарасовича Забіли коропський сотник Іван Михайлович одружився на дочці бунчукового товариша Улянї Андріївні Полуботок. Старша дочка Михайла Тарасовича Забіли Євдокія вийшла заміж за генерального суддю Андрія Яковича Безбородька і завдяки цьому стала статс-дамою при імператорському дворі, а молодша, ім'я якої не зберіглося у джерелах, – за чернігівського полкового обозного Івана Гнатовича Сахновського. Бунчуковий товариш Іван Данилович Забіла одружився на

представниці старшинського роду Мовчанів, а борзенський сотник Карпо Миколайович Забіла – на дочці бунчукового товариша Дар’ї Губчиць.

Зрештою, в останньому поколінні Параскевія Євстафіївна Забіла вийшла заміж за компанійського полковника Василя Карповича Часника. Салтиково-Дівицький сотник Володимир Пантелеймонович Забіла одружився на дочці бунчукового товариша Параскевії Григорівні Костенецькій. Дружиною бунчукового товариша Прохора Івановича Забіли була дочка бунчукового товариша Єфросинія Іванівна Домонтович. Військовий товариш Петро Іванович Забіла мав за дружину дочку бунчукового товариша Феодосію Федорівну Посудевську. Кролевецький повітовий предводитель дворянства Микола Іванович Забіла одружився на дочці генерального підскарбія Анастасії Яківні Маркович. Дружиною військового товариша Миколи Карповича Забіли була дочка борзенського сотника Надія Миколаївна Риба. Нарешті, дочка борзенського сотника Дар’я Карпівна Забіла вийшла заміж за військового товариша Івана Занькевича [54, с. 355–358; 58, с. 134–136; 72, с. 75–82; 94, с. 56–57].

В окремих випадках імена шлюбних партнерів родини Забіл залишилися невідомими. Тим не менше, сам перелік цих старшинських родин дуже репрезентативний, оскільки вони представляють як вищий ешелон старшинської еліти, так і дрібніші родини полкового і сотенного рівня. Розгалуджені родинні зв’язки Забіл і підтримка з боку впливових старшинських родів дозволили Забілам залишатись у складі соціально-політичної еліти Гетьманщини протягом усього періоду її існування.

На основі сімейно-шлюбної спорідненості всередині роду Забіл набули поширення патронально-клієнтарні відносини. Під цим терміном щодо козацької старшини розуміють соціальне явище, яке характеризується формуванням відносин залежності представників нижчого прошарку козацької старшини (клієнтів) від полкової та генеральної (патронів). Основним обов’язком клієнта була демонстрація особистої відданості перед своїм покровителем і підтримка його ініціатив у різних сферах громадського життя. У свою чергу, патрони надавали підтримку своїм клієнтам при просуванні службовою драбиною або отриманні нових маєтностей.

Особливо прояви патронально-клієнтарних відносин торкнулися значного військового товариша Івана Петровича Забіли. Завдяки одруженню з Ганною Василівною Дуніною-Борковською він, маючи лише чин значного військового товариша, увійшов до вищого ешелону старшинського прошарку Гетьманщини. Завдяки патрональній підтримці тестя він належав до кола осіб, наближених до І. Мазепи й регулярно приймав у своїх маєтностях у Коропській сотні Ніжинського полку представників генеральної старшини й гетьмана. В. Дунін-Борковський у своєму листі до зятя, датованому 18 січня 1698 р., звелів йому готуватись до візиту гетьмана і наказував знайти *«господи для приезду ясневельможного пана гетьмана»*, а також просторі будинки для генерального писаря, хорунжого та судді. Хати належало добре витопити, *«бо кгда ж тепер буде ясневельможний к вам, и в тих светлицах буде стояти»*. У наступному листі В. Дунін-Борковський велів І. Забілі готуватись до приїзду гетьмана і потурбуватись про забезпечення високих гостей їжею і напоями: *«о меде добром постарайся ... щоб було чим подпертися»*. Зі свого боку, генеральний обозний велів відправити для задоволення апетитів гостей бочку ікри і декілька осетрів [27, с. 13–14]. Як випливає з цих листів, мова йшла про неформальну зустріч наближених гетьмана. В. Дунін-Борковський як друга особа в державі забезпечував її проведення на базі коропиських маєтностей свого зятя, оскільки вони були розташовані неподалік від гетьманської резиденції в Батурині [77, с. 17].

Окреме місце в приватному житті родини Забіл займала підприємницька діяльність, загалом характерна для численних представників козацької старшини. Проявом її, зокрема, став намір значного військового товариша Івана Петровича Забіли побудувати церкву Іоана Предтечі на х. Остапівському в Коропській сотні на честь свого небесного покровителя. Київський митрополит Варлаам Ясинський 16 березня 1695 р. з цього приводу надіслав лист І. Забілі, в якому висловив щиру підтримку цього наміру. Також митрополит повідомив адресата, що дав доручення протопопу борзенському і новомлинському, щоб той освятив новозбудований храм, а також пообіцяв вислати антимінс для проведення церковних служб. Як випливає з наступного листа В. Ясинського від 6 жовтня 1696 р. прихожанами Іоано-Предтеченської церкви мали стати

мешканці с. Царівка. Відтак з цього приводу борзенський протопоп мав сповістити священника коропської Успенської церкви про те, що мешканці Царівки вилучаються з його парафії і переходять у парафію новозбудованої церкви. Незабаром до новозбудованої церкви був призначений священник, про що В. Ясинський сповістив І. Забілу 26 листопада 1696 р. 16 березня 1717 р. київський митрополит Йоасаф Кроковський дозволив його сину, значному військовому товаришу Івану Івановичу Забілі, перенести зазначену церкву в більш зручне місце. При цьому він послався на імператорський указ, який забороняв будувати домові церкви, але оскільки Іоано-Предтеченський храм був збудований раніше, то І.І. Забіла отримував право на перебудову. Державець отримав право запросити борзенського протопопа або іншого церковного намісника для повторного освячення храму. Також митрополит радив І. Забілі запросити священником до оновленої церкви «добродетельного человека на ту домовую капелянию». З листа київського і галицького митрополита Варлаама Ванатовича від 4 жовтня 1723 р. впливало, що до парафії оновленої церкви мали належати парафіяни з населених пунктів, розташованих на відстані не більш ніж двох миль. Проте він же 2 листопада заборонив І. Забілі самовільно збільшувати розмір церковного приходу [26а, с. 12–14, 16–18].

Також в І.І. Забілі склалися партнерські відносини з представниками російської знаті і офіцерства. Так, відоме його листування з поручиком Федором Враським. Наприклад, 3 серпня 1732 р. останній дякував хорунжому за запрошення прибути на обід і обіцяв прибути до нього найближчим часом [26а, с. 19–20].

Складовою частиною приватного життя родини Забіл було здобуття освіти. Освітні стратегії давали змогу її представникам розгортати активну адміністративну, господарську і соціально-культурну діяльність. Проте до розуміння здобуття ґрунтовної освіти члени роду Забіл приходили поступово, оскільки воно було продиктоване насамперед наявністю потреби в писемності і освіченості. Скажімо, неписьменним був родоначальник, генеральний обозний Петро Михайлович Забіла та його старші сини, що було зафіксовано під час підписання ряду міждержавних угод Війська Запорозького з Московською

державою [11, с. 93, 151; 40, с. 260, 272, 460, 591]. Проте в наступному члені родини Забіл перейшли до розуміння важливості ролі освіти в житті. Свідченням освіченості значного військового товариша Івана Петровича Забіли було достатньо активне листування зі світськими та духовними особами, котре він вів упродовж життя [27].

За тодішнім звичаєм, для початкового навчання дітей представники старшини брали до себе так званих «інспекторів» з числа вихованців Києво-Могилянської академії. Такого інспектора шукав для своїх дітей і Іван Петрович. Ігумен Київського Михайлівського монастиря, добрий приятель родини, в одому зі своїх листів обіцяв посприяти йому у вирішенні цього питання [91, с. 74]. Відтак Іван Іванович здобув достатньо високу освіту (можливо, у Києво-Могилянській академії), мав власну бібліотеку (показово, що у його тестаменті на першому місці стоять книги) і цікавився старовиною [48, с. 99]. Бібліотека І. Забіли містила здебільшого книги релігійного та історико-філософського змісту: «Две економии плоских», «Трактат о мире со шведским королем», «О флоте морском книга», «Летописец книга», «О страшном пришествии книга», «Апостол новый домовой», «Апостол» [41а, с. 35]. Безперечно, освіченою людиною був бунчуковий товариш Данило Васильович Забіла, про що свідчить укладена ним власноруч «Записка», в якій містилися роздуми і пропозиції щодо необхідності проведення реформ суспільного устрою Гетьманщини [43а, с. 346]. Попри відсутність достовірних відомостей, можна припустити, що письменною була переважна більшість членів родини Забіл у XVIII ст.

Зрештою, ще однією складовою приватного життя родини Забіл була їхня наукова і творча діяльність. Припускаємо, що передумовою її розгортання було бажання самореалізації і збереження історичної пам'яті. Так, активною була наукова діяльність значного бунчукового товариша і хорунжого Генеральної військової артилерії Івана Івановича Забіли. Пам'яткою його наукової діяльності є так звані «Книги Забіл», які хронологічно охоплюють період з 1671 до 1745 р. (за датованими документами, малюнками, філігранями) і знайомлять із побутом козацької старшини, поглядами сучасників на історичні події XVII–XVIII ст. На сьогодні збереглися 3 книги, в яких зібрано 178 документів, та 18 окремих

документів з архіву Забіл, хоча існує припущення, що всього їх було 5. Іван Іванович Забіла впорядкував ці книги найімовірніше у 1750-х рр. Робота над впорядкуванням книг швидше за все розпочалася у другій половині 1740-х рр., а закінчилася на початку 1760-х рр., хоча, більш імовірно, у 1750-і рр., на що вказує ряд побічних згадок у тексті.

Перша книга починається сторінковою ілюстрацією із зображеннями князів Володимира, Гліба та Бориса. У книзі містяться також сторінкові портрети з гербами гетьманів Венжика Хмельницького, Петра Конашевича-Сагайдачного, Д. Апостола, Юрія Хмельницького, короля Яна III Собеського, Петра I з написом, Івана Скоропадського, а також малюнок сріблястою фарбою державної печатки України. У книзі містяться історичні виписки, відомості про події 1734–1740 рр. (тобто про події російсько-турецької війни), можливим автором яких є І. Забіла. Історичну частину збірника написано розбірливим скорописом середини XVIII ст. щонайменше двома особами. У тексті трапляються віршовані коментарі латинською та польською мовами до тих або інших подій. Цілком правдоподібно, отже, що саме Найімовірніше для своєї праці І. Забіла використав «Краткое описание Малороссии», причому свідомо скоротив текст цієї популярної на тоді пам'ятки і доповнив його відомостями про події 1734–1740 рр. У центрі уваги автора доповнень перебували участь лівобережного козацтва у війні за польський королівський трон 1733–1735 рр. та російсько-турецькій війні 1735–1739 рр., які виснажили господарство Гетьманщини і спричинили гостру економічну кризу. Наведені у доповненнях відомості також висвітлюють діяльність «Правління гетьманського уряду», яке впродовж кількох років спромоглося звести нанівець мало не всі здобутки державотворчої діяльності гетьмана Д. Апостола.

У цьому ж збірнику містяться царські укази про створення малоросійської колегії, коронацію Петра II, відновлення гетьманства, запровадження правління гетьманського уряду, копії універсалів Д. Апостола та ніжинського полковника І. Хрущова, розпоряджень генеральної військової канцелярії, в яких йдеться про захист південних кордонів від нападів кримчаків, про заходи гетьмана щодо зміцнення порядку у державі. Також І. Забіла виклав долю низки визначних

діячів XVII—XVIII ст. Як негативна по відношенню до України схарактеризована діяльність Брюховецького, Самойловича, Дорошенка, Виговського, Мазепи, Меншикова, Бірона. З цих же записів можна зробити висновок, що автор стояв на позиціях автономіста Павла Полуботка щодо статусу України у складі Російської імперії.

Також у «Книгах Забіл» містяться оригінали різноманітних майнових документів з крайніми датами 1679—1734 рр., пов'язаних переважно з активною діяльністю І. Забіли по купівлі земель та угідь. В них згадано багато цікавих відомостей з топоніміки, грошового обігу, про стосунки між різними категоріями населення та їх статус, про закріпачення українського населення тощо. Окрім цього, тут вміщені документи, пов'язані із службовою діяльністю І. Забіли (поїздки у Росію, участь у захисті південних кордонів Росії, виконання доручень генеральної військової канцелярії – збір податків, проведення ревізій, прокурорський нагляд), а також описи сіл Обтів, Погорілівка, містечка Вороніж, реєстри документів архіву Забіл, генеалогічні нотатки по лінії П. М. Забіли та С. П. Забіли.

У другій книзі зібране численне листування Івана Петровича та Івана Івановича Забіл з І. Мазепою, В. Кочубеєм, В. Дуніним-Борковським, І. Ломиковським, І. Чарнишем, М. Миклашевським тощо. Частина цього листування пов'язана з розміщенням компанійців у маєтностях Забіл, що завдавало їм значних економічних збитків. Частина документів розповідає про міжнародну торгівлю Забіл, зокрема з Кримом та Литвою, про сімейні зв'язки Забіл з Дунініми-Борковськими та Кочубеями, про вироблення високоякісного обтівського пива, яке Забіли надсилали і своїм родичам, і Рихлівському монастирю, і навіть Мазепі, про виготовлення в с. Ревутинцях дзвона-годинника, про значне зменшення населення цього села та Обтова, що можна пов'язати з виснажливими війнами 30-х рр. XVIII ст., про довготривалу тяганину за угіддя між І. І. Забілою та Данилом Забілою, яка призвела зрештою до розладу між Данилом та його сином Петром, про службу І. І. Забіли на Північному Кавказі. Хронологічно зібрані у книзі документи обіймають період з 1687 по 1736 рр. В

ній налічується 70 аркушів з 59 документами (враховуючи чернетки на форзацах і пізніше підкладені документи).

У третій книзі містяться документи про повернення І. Забілі с. Клишки, яке у свій час конфіскував І. Мазепа, незважаючи на приязні стосунки з цією родиною, листи до Ганни Забіли (Дуніної-Борковської), на яку ліг весь тягар господарських турбот після смерті чоловіка – І. П. Забіли, документи про вже згадану тяганину І. Забіли з Д. Забілою, про торговельні зв'язки І. П. Забіли з калузькими купцями, численні купчі записи на придбання маєтностей І. П. Забілою, П. М. Забілою, І. І. Забілою. Наприкінці книги міститься цікавий для історії музичної культури України XVIII ст. лист І. Полянського до І. І. Забіли, де йдеться про присилку до російського генерала «гуслиста», яких «в Коропе доволно». На аркушах форзаців та нумерованих аркушах початку книги містяться виписи про падіння Царграда у 1453 р., релігійно-моралізаторські повчання з Святого Письма, реєстр купчих записів І.І. Забіли.

Не менш цікавим є й сфрагістичний матеріал зазначених книг, який нараховує 44 печатки (125 відбитків) приватних осіб, урядовців, гетьманів, державних установ, міст Коропа, Батурина, Кролевця. Оправи книг є характерним взірцем інтролігаторського мистецтва XVIII ст. Вони шкіряні, прикрашені широкими смугами тисненого стилізованого рослинного орнаменту. Ймовірно, всі оправи виготовлені одночасно одним майстром. Загалом, всі три книги є дуже цінним джерелом для реконструкції міського та сільського самоврядування у чотирикутнику Вороніж — Кролевець— Батурин — Короп [48, с. 98–99; 50, с. 452–454; 87, с. 116–119].

Отже, складовими приватного життя козацько-старшинської родини Забіл були сімейно-шлюбні, освітні, культурницькі і благодійницькі стратегії. Її представники створили міцні родинні і патронально-клієнтарні зв'язки з членами старшинських родів, які представляли генеральну, полкову, сотенну та неурядову старшину. Шлюбних партнерів обирали в залежності від рівня займаних урядів. Освітні стратегії родини зазнавали тривалої еволюції – від ігнорування важливості освіти на початковому етапі існування Гетьманщини до достатньо високого рівня освіченості у XVIII ст. На цій підставі члени родини

Забіл зайнялися благодійницькою діяльністю, яка полягала здебільшого в будівництві та оздобленні культових споруд, наданні церковного начиння для богослужбових потреб.

Окремим аспектом приватного життя родини виступили їх зв'язки з родичами та іншими представниками світської та духовної еліти, про характер яких можна судити з приватного листування її членів. З нього випливає, що члени родини мали між собою певні особистісні та матеріальні суперечності, проте прикладали зусилля щодо їх усунення. Окремою сторінкою приватного життя виступають наукові пошуки членів родини історичної та генеалогічної спрямованості, які, попри аматорський характер, ознаменували певний етап розвитку вітчизняної історіографії.

ВИСНОВКИ

Отже, на основі залученого історіографічного доробку та актуалізованої джерельної бази у поєднанні з застосованими в роботі принципами і методами історичного пізнання нам вдалося сформулювати наступні висновки щодо історії та генеалогії козацько-старшинського роду Забіл.

Наукове вивчення історії та генеалогії цієї елітарної козацько-старшинської родини нараховує майже два століття. Історіографічна база магістерської роботи формувалася впродовж трьох різних за своєю сутністю та наповненням етапів. На першому, дореволюційному, етапі, який тривав протягом XIX – початку XX ст., було закладено підвалини вивчення історії та генеалогії Забіл завдяки фундаментальним дослідженням О. Лазаревського, В. Модзалевського, Г. Милорадовича та деяких інших дослідників. На другому, радянському, етапі, що тривав впродовж 1930 – 1980-х рр., вивчення історії та генеалогії родини було штучно призупинено, а в наявних історичних дослідженнях були присутні лише окремі згадки про діяльність її представників. Зрештою, на третьому етапі формування історіографії проблеми, який розпочався з відновленням незалежності України, сформувалися сприятливі умови для повноцінного вивчення цього роду, а найбільший внесок у його дослідження здійснили В. Кривошея, І. Кривошея, О. Коваленко, І. Ситий та інші.

Джерельну базу дослідження становить комплекс опублікованих та неопублікованих джерел (законодавчі та публічно-правові акти, приватно-правові акти, діловодна документація, описово-статистичні джерела, джерела особового походження, пам'ятки пізнього українського літописання), а також зображальні. У поєднанні з застосованими принципами історичного пізнання (історизму, об'єктивності, системності), загальнонауковими та конкретно-історичними методами (конкретно-пошуковий, аналіз, синтез, проблемно-хронологічний, біографічний, структурно-персональний, просопографічний та інші) вони дозволяють реалізувати

Рід Забіл вийшов на історичну арену в середині XVII ст. під час Української національної революції. Фактором їх вивищення став перехід зі шляхетського стану до козацького в умовах визвольних змагань. Показання

для Забіл означало збереження високого соціального становища, набутих маєтностей і впливу в регіоні. Протягом існування Української козацької держави у другій половині XVII – XVIII ст. зафіксовано п'ять поколінь роду і близько 50 його представників, які мали старшинські уряди і чини.

Осередком сходження роду стала Борзнянська сотня Ніжинського полку, де Забіли змогли встановити монополію на владу протягом усього періоду її існування. Вже в середині XVII ст. представники родини зуміли вивищитися в суспільній ієрархії Гетьманщини, досягти полкових та генеральних урядів. Факторами їх службового зростання стали уміння орієнтуватися в політичній кон'юнктурі, робити ставку на те чи інше політичне угруповання при владі, доводити свою лояльність передвищим керівництвом Московської держави та Російської імперії.

Ці необхідні в політичному житті уміння дозволили Забілам з часом поширити свій вплив на інші сотні Ніжинського та інших полків Гетьманщини, увійти до генеральної та різних категорій неурядової старшини. Їх суспільно-політична діяльність базувалася на виконанні політичних доручень, які передбачали безумовну підтримку політики російського уряду. За незначними винятками, котрі лише підтверджували правило, члени родини Забіл були цілком лояльні імперській владі, що згодом дозволило їм нобілізуватися та увійти до складу російського дворянства.

Наслідком такої лояльності стало також зміцнення їх соціального та майнового становища. Ці тенденції вилилися у формування достатньо значних рангових та спадкових маєтностей. Їх джерелами послужили пожалування з боку гетьманів та російських монархів, успадкування, купівля та пряме захоплення, в тому числі й за допомогою незаконних методів. Володіння нерухомим майном і розгортання орієнтованої на ринок підприємницької діяльності дозволило членам родини встановити різні форми формальних і неформальних зв'язків із представниками соціально-політичної еліти Гетьманщини.

Ці зв'язки, у свою чергу, сприяли реалізації низки життєвих стратегій членів роду. До основних із них належали: сімейно-шлюбна і патронально-клієнтарна, яка передбачала встановлення і зміцнення взаємовигідних контактів з

представниками соціально-політичної еліти регіону; освітня, що передбачала переорієнтацію на здобуття належного рівня освіти; благодійницька й соціогуманітарна, які забезпечували належний імідж в очах тодішнього суспільства. В цьому контексті слід розглядати й історичні та генеалогічні зацікавлення окремих членів родини, які, попри аматорський характер, об'єктивно збагатили регіональну історіографію Північного Лівобережжя XVIII ст.

Логічним завершенням реалізації цієї стратегії стала логічно обумовлена nobilitація членів роду та входження до лав російського дворянства більшості її членів в результаті тривалої боротьби, яка завершилася в середині XIX ст.

У підсумку, слід сказати, що Забіли були яскравими представниками української аристократії різних історичних епох. Вони входили до складу польського шляхетства, української козацької старшини і, зрештою, російського дворянства. Для утримання у складі еліти вони демонстрували неабияку гнучкість, вміння підлаштуватися під обставини, бути лояльними до різної влади. Проте, об'єктивно, за імперської доби у XIX ст. їх нащадки зуміли зберегти українську ідентичність, долучитися до національного і культурного життя і прислужитися справі збереження історичної пам'яті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. ДЖЕРЕЛА

1.1. Архівні джерела

1.1.1. Державний архів Чернігівської області

Ф. 86. Предводитель дворянства Новгород-Сіверського намісництва
оп. 1.

1. Спр. 7. Дело о разборе Новгород-Северской комиссией доказательств на дворянство разных лиц Новгород-Северского наместничества, 1783 г. – 1790 г., 452 арк.

2. Спр. 18. Списки дворян-помещиков Новгород-Северского наместничества, 1788 г., 159 арк.

Ф. 133. Чернігівське губернське дворянське депутатське зібрання
оп. 1

3. Спр. 192. Указы Герольдии о зачислении в дворянство разных лиц, 26 февраля 1813 г. – 18 декабря 1824 г., 598 арк.

4. Спр. 277. Указы Герольдии о зачисление в дворянство разных лиц, 1838 г. – 1859 г., 512 арк.

5. Спр. 315. Указы из временного присутствия Герольдии о зачисление разных лиц в дворянское звание, 1844 г., 532 арк.

1.2. Опубліковані джерела

6. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссиею. Санкт-Петербург: В типографии П.А. Кулиша, 1863. Т. 4 (1657–1659 гг.). 276 с.

7. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссиею / Изданы под редакциею Г.Ф. Карпова. – Санкт-Петербург: Типография Ф. Елеонского и К°, 1889. Т. 14 (дополнение к III тому). V; 18; 902; 39 с.

8. Бантыш-Каменский Д. Н. Источники малороссийской истории, собранные Д. Н. Бантыш-Каменским и изданные О. Бодянским. Москва: Университетская типография, 1858. Ч. 1. 339 с.

9. Василенко Н. Генеральное следствие о маетностях Нежинского полка 1729 – 1730 г. Чернигов, Типография губернского земства, 1901. XXX; IX; 417 с.
10. Величко С. Літопис: В 2-х т. [переклад з книжної української мови В. Шевчук]. Київ: Дніпро, 1991. Т. 1. 370 с.
11. Величко С. Літопис: В 2-х т. [переклад з книжної української мови В. Шевчука]. Київ: Дніпро, 1991. Т. 2. 640 с.
12. Військові кампанії доби гетьмана Івана Мазепи в документах / [упорядник С. Павленко]. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 1054 с.
13. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648 – 1658 рр. [упорядник Ю.А. Мицик]. Київ: Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України, 2014. Т. 3 (1651–1654 рр.). 423 с.
14. Дневник генерального подскарбья Якова Марковича (1717–1767 гг.) / [под ред. А. Лазаревского]. Киев: Типография Г.Т. Корчак-Новицкого, 1893. Ч. I. (1717–1725 гг.). XVI; II; 329 с.
15. Дневник генерального подскарбья Якова Марковича (1717–1767 гг.) / [под ред. А. Лазаревского]. Киев: Типография Г.Т. Корчак-Новицкого, 1895. Ч. II. (1726–1729 гг.). II; 342с.
16. Дневник генерального подскарбья Якова Марковича (1717–1767 гг.) / [под ред. А. Лазаревского]. Киев: Типография Г.Т. Корчак-Новицкого, 1893. Ч. III (1730–1734 гг.). 418 с.
17. Дневник генерального хорунжого Николая Ханенка (1727 – 1753 гг.) / [изд. А. Лазаревского]. Киев: Типография Г.Т. Корчак-Новицкого, 1893. XV; 524 с.
18. Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / [Упорядник С. Павленко]. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 1144 с.
19. Ефименко П. Указ Петра I о ссылке Забилы и Загоровского. *Киевская старина*. 1887. № 8. С. 777 – 779.
20. Лазаревский А.М. Обзорение Румянцевской описи Малороссии. Чернигов: Губернская типография, 1866. Вып. 1. Полк Черниговский. 390 с.

21. Лазаревский А. Списки черниговских дворян 1783 года: Материалы для истории местного дворянства. Чернигов: Типография губернского правления, 1890. 186 с.

22. Лазаревский А. Число крестьянских дворов, находящихся во владении казацкой старшині в половине XVIII в (документ 1743 г.). *Киевская старина*. 1891. № 8. С. 284–298.

23. Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки / [переклад із староукраїнської Р. І. Іванченка]. Київ: Товариство «Знання» України, 1992. 184 с.

24. Літопис Самовидця / [видання підготував Я.І. Дзира]. Київ: Наукова думка, 1971. 207 с.

25. Личный состав малороссийской казацкой старшины в 1725 году. *Киевская старина*. 1904. № 8. С. 1 – 31 (Приложение).

26. Мицик Ю. З нових джерел до історії церковного землеволодіння на Чернігівщині XVII – XVIII ст. *Сіверянський Літопис*. 1997. № 1-2. С. 100 – 116.

26а. Модзалевский В. Из старинной переписки рода Забил. *Материалы и заметки*: Оттиск из XI вып. «Трудов» Черниговской губернской ученой архивной комиссии. Чернигов: Типография Г. М. Веселой, 1915. С. 7–23.

27. Модзалевский В. Материалы по истории Малороссии. Вып. 1. Письма к Ивану Петровичу Забиле и его вдове (1678 – 1713). Чернигов: Типография губернского земства, 1912. 60 с.

28. Обрання Кирила Розумовського гетьманом (публікація В. Сергійчука). *Київська старовина*. 1993. № 2. С. 52–61.

29. Опис Новгород-Сіверського намісництва (1779–1781). Київ: Археографічна комісія ВУАН, 1931. XXI; 593 с.

30. Памятники, издаваемые временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше утвержденною при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторстве. Киев, в университетской типографии, 1852. Т. 3. XXXII+99+192+440 с. (Отдел III. Материалы для истории Малороссии).

31. Присяжні книги 1654 року: Білоцерківський та Ніжинський полки. Київ: КП «Академія», 2003. 349 с.

32. Реєстр Війська Запорізького 1649 року / підгот. до друку О. В. Тодійчук (голов. упоряд.) та ін. Київ: Наукова думка, 1995. 592 с.
33. Реєстр козацької старшини 1744 року (публікація В. Сергійчука). *Київська старовина*. 1992. № 5. С. 19-24.
34. Украинские юридические акты XVII века. *Черниговские губернские ведомости*. 1860. № 49. Часть неофициальная. С. 350–351.
35. Украинские юридические акты XVIII ст. *Черниговские губернские ведомости*. 1862. № 16. Часть неофициальная. С. 120–121.
36. Універсали Богдана Хмельницького (1648 – 1657) / [упорядники І. Крип'якевич, І. Бутич]. Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 1998. 384 с.
37. Універсали Івана Мазепи (1687 – 1709) / [упорядник І. Бутич]. Київ; Львів: Наукове товариство ім. Шевченка, 2002. Ч. I. 758 с.
38. Універсали Івана Мазепи (1687 – 1709) / [упорядник І. Бутич]. Київ; Львів: Наукове товариство ім. Шевченка, 2002. Ч. II. 798 с.
39. Універсали Павла Полуботка (1722 – 1723) / [упорядник В. Ринсевич]. Київ: ЗАТ «Віпол», 2008. 719 с.
40. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657 – 1687) / [упорядники І. Бутич, В. Ринсевич, І. Тесленко]. Київ; Львів: Наукове товариство ім. Шевченка, 2004. 1086 с.
41. Шафонский А. Ф. Черниговскаго наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малой России, из частей коей оное наместничество составлено. Киев: Университетская типография, 1851. 697 с.

2. ЛІТЕРАТУРА

- 41а. Барловська А. До питання про родинні пріоритети козацької старшини другої половини XVII–XVIII століття (за матеріалами духовних заповітів). *Сіверянський літопис*. 2000. № 1. С. 33–36.
42. Борисенко В. Дем'ян Многогрішний. *Київська старовина*. 1992. № 4. С. 44-51.
43. Борисенко В. Й. Соціально-економічний розвиток Лівобережної України у другій половині XVII ст. Київ: Наукова думка, 1986. 263 с.

- 43а. Г. Б. Лохвицкий протопоп И. Рогачевский и сын сотника Д. Забила в Архангельской ссылке в 1713-1721 гг. *Киевская старина*. 1902. № 6. С. 333–346.
44. Дядиченко В.А. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України в кінці XVII – на початку XVIII ст. Київ: Видавництво АН УРСР, 1959. 532 с.
45. Ефименко П. Ссылные малороссияне в Архангельской губернии (1708 – 1722 гг.). *Киевская старина*. 1882. № 9. С. 391 – 412.
46. Заруба В. Адміністративно-територіальний устрій та адміністрація Війська Запорозького у 1648-1782 рр. Дніпропетровськ, «Ліра», 2007. 380 с.
47. Зарубіжні зносини Богдана Хмельницького: хроніка 1648-1657 рр. *Пам'ять століть*. 2009. №. 1-2. С. 70–111.
48. Коваленко О., Ситий І. З історії рукописної книги та історичної думки XVIII століття. *Сіверянський літопис*. – 1998. – № 2. – С. 96 – 99.
49. Коваленко О. Іван Забіла та його хроніка з історії України. *Сіверянський літопис*. 2000. № 2. С. 148 – 153.
50. Коваленко О. Хроніка Івана Забіли про події 30-40-х рр. XVIII ст. в Гетьманщині. *Україна в Центрально-Східній Європі: Студії з історії XI – XVIII століть*: Збірник наукових праць. Київ: Інститут історії України НАН України, 2000. С. 451 – 457.
51. Кривошея В. Генеалогія українського козацтва: нариси історії козацьких полків. Київ: Видавничий дім «Стилос», 2004. 391 с.
52. Кривошея В. Забіли: матеріали до родоводу. *Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства*. Біла Церква, 2000. Вип. 1. С. 80 – 85.
53. Кривошея В. Козацька еліта Гетьманщини. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, 2008. 452 с.
54. Кривошея В.В. Козацька старшина Гетьманщини: Енциклопедія. Київ: Стилос, 2010. 792 с.
55. Кривошея В.В. Українська козацька старшина: абетка генеральної старшини (1648 – 1783 рр.). *Гілея: науковий вісник*: Збірник наукових праць. Вип. 21. С. 4 – 10.

56. Кривошея В.В. Українська козацька старшина. Ч. 1. Реєстр урядників гетьманської адміністрації: Вид. 2-е, доповнене, уточнене і виправлене. Київ, 2005. 259 с.

57. Кривошея В., Кривошея І. Нариси історії Чернігівщини періоду козацтва. І. Борзна. ІІ. Волинка. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, 1999. 128 с.

58. Кривошея В.В., Кривошея І.І., Кривошея О.В. Неурядова старшина Гетьманщини. Київ: Стилос, 2009. 432 с.

59. Кривошея І. Значкове товариство Ніжинського полку. *Гілея: науковий вісник*: Збірник наукових праць. 2012. Вип. 66. С. 33 – 40.

60. Кривошея І. Значкове товариство Ніжинського полку на початку 40–х рр. XVIII ст.: два нових списки товариства. *Наукові записки*: Збірник праць молодих вчених та аспірантів. Київ, 2009. Т. 19. Кн. 1. С. 271 – 283.

61. Кривошея І. Значне товариство військового Ніжинського полку на етапі переходу до сталих чинів неурядової старшини (кінець XVII – перша чверть XVIII ст.). *Сіверянський літопис*. 2015. № 5. С. 3 – 9.

62. Кривошея І.І. Неурядова старшина Української козацької держави (XVII – XVIII ст.): монографія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бурого, 2014. Т. 1. 616 с.

63. Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої (1618 – 1648). Київ: Темпора, 2006. 496 с.

64. Лазаревский А. Иван Петрович Забила, знатный войсковой товарищ (1665–1703 г.). *Киевская старина*. 1883. № 7. С. 506–538.

65. Лазаревский А. Описание Старой Малороссии: Материалы по истории заселения, землевладения и управления. Киев: Типография К. Н. Милевского, 1893. Т. 2. Полк Нежинский. 522 с.

66. Липинський В. Твори. Історична секція. Україна на переломі (1657 – 1659): Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті. Філадельфія: Східно-Європейський дослідний інститут ім. В. К. Липинського, 1991. Т. 3. LXX; 346 с.

67. Липинський В. Твори. Історична секція. Участь шляхти у великому українському повстанні під проводом гетьмана Богдана Хмельницького. Філадельфія, Східно-Європейський дослідний інститут ім. В. К. Липинського, 1980. Т. 2. ХСVII; 637 с.

68. Лукомский В.К., Модзалевский В.Л. Малороссийский гербовник с рисунками Егора Нарбута. Репринтное издание. Київ: Либідь, 1993. ХХІХ; 213; LХVІІІ; 12 с.

69. Максимович Г.А. Выборы и указы в Малороссии в Законодательную Комиссию 1767 г. Нежин: Типо-лит. «печатник» бывш. Меленевского, 1917. Ч. 1. Выборы и составление наказов. X; IX; 332 с.

69а. Милорадович Г.А. Родословная книга черниговского дворянства. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургская Губернская Типография, 1901. Т. 1. Ч. 1, 2. V; 114; 646 с.

70. Милорадович Г.А. Родословная книга черниговского дворянства Санкт-Петербург: С-Петербургская Губернская Типография, 1901. Т. 2. Ч. 3, 4, 5, 6. 406; 33; 316; СІХ с.

71. Модзалевский В.Л. Дело об увольнении Ивана Забилы от уряда хорунжого генеральной войсковой артиллерии (1734 – 1735 г.). *Труды Черниговской губернской ученой архивной комиссии*. Чернигов, 1915. Вып. 11. С. 183 – 192.

72. Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. Киев: Типография тов-ва Г.Л. Фронцкевича и К⁰, 1910. Т. 2. 720 с.

73. Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. Киев: Типо-Литография «С.В. Кульженко», 1912. Т. 3. 824; 24 с.

74. Модзалевский В. Судьба малороссийских пушкарей. *Труды Черниговской губернской ученой аривной комиссии*. Чернигов, 1915. Вып. 11. С. 13–22.

75. Ніжин: із глибини віків...: матеріали з краєзнавства Ніжина / ред.Л. Б. Петренко. Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-поліграф», 2008. 428 с.

75а. Павленко С. Іван Мазепа. Київ, ВД «Альтернативи», 2003. 416 с.

76. Павленко С. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники. Київ: Видавничий дім «КМ Академія», 2004. 602 с.
77. Павленко С. Чернігівський полковник, генеральний обозний Василь Дунін-Борковський. *Сіверянський літопис*. 2002. № 5. С. 112–120.
78. Панашенко В. Бунчукові товариші. *Київська старовина*. 1997. № 5. С. 24–40.
79. Панашенко В. Бунчкові, військові і значкові товариші в Гетьманщині. «*Істину встановлює суд історії*»: Збірник на пошану Федора Павловича Шевченка. Київ: Інститут історії України НАН України, 2004. С. 291–347.
80. Панашенко В. Знатне військово товариство. *Україна в Центрально-Східній Європі: Студії з історії XI – XVIII століть*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2000. Вип. 1. С. 400–416.
81. Панашенко В. Значкові товариші. *Київська старовина*. 1999. № 4. С. 126–141.
82. Панашенко В.В. Соціальна еліта Гетьманщини (друга половина XVII – XVIII ст.). Київ: Інститут історії України НАН України, 1995. 211 с.
83. Пришляк В. Соціальна еліта за гетьманування Данила Апостола. *Українська держава другої половини XVII – XVIII ст.: політика, суспільство, культура*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2014. С. 159–202.
84. Репан О. Іржа на лезі: Лівобережне козацтво і російсько-турецька війна 1735–1739 років. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 195 с.
85. Ситий І. Генеалогічні та історичні нотатки бунчукового товариша І. І. Забіли. *Сіверянський літопис*. 1999. № 4. С. 166–169.
86. Ситий І. До історії українського війська: списки бунчукових товаришів та сотників 1733 р. *Сіверянський літопис*. 2000. № 5. С. 139 – 143.
87. Ситий І. Книги Забіл (1671 – 1715). *Сіверянський літопис*. 1999. № 1. С. 116–120.
88. Сокирко О. «Малоросійська рушниця» і переозброєння козацького війська. *Київська старовина*. 2005. № 6. С. 3 – 12.

89. Сокирко О. Муштрові статuti гетьманського війська 1756 року. *Київська старовина*. 2005. № 5. С. 67 – 81.
90. Стороженко А. Родион Григорьевич Дмитрашко, полковник переяславский. *Киевская старина*. 1893. № 4. С. 1–28.
91. Токарев С. Коропська сотня Ніжинського полку у другій половині XVII – XVIII ст. Чернігів: Видавництво «Десна-Поліграф», 2016. 120 с.
92. Токарев С. Коропська сотня Ніжинського полку як осередок обслуги козацької артилерії. *Сіверщина в історії України: Збірник наукових праць*. Київ; Глухів, 2011. Вип. 4. С. 190–193.
93. Токарев С. Приватне життя старшинської родини Забіл. *Сіверщина в історії України: Збірник наукових праць*. Київ; Глухів, 2012. Вип. 5. 169 – 173.
94. Токарев С. Сімейно-шлюбні зв'язки і патронально-клієнтарні відносини у середовищі козацької старшини Ніжинського полку. *Ніжинська старовина: Збірник регіональної історії та пам'яткознавства (Серія «Ніжинознавчі студії» № 14)*. Київ–Ніжин. Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПіК, 2017. Вип. 23 (26). С. 55–63.
95. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст.: (Волинь і Центральна Україна). Київ: Наукова думка, 1993. 416 с.
96. Gajecy G. *The Cossak Administration of the Hetmanate*. Cambridge, Massachusetts, 1978. Volume One. P. 1 –395; Volume Two. P. 396 – 790.

ДОДАТКИ
ДОДАТОК А

Розробка семінарського заняття

Тема:

**Історія та генеалогія козацької старшини
другої половини XVII – XVIII ст.
(на прикладі козацько-старшинського роду Забіл)**

2 години

***Мета заняття.** На прикладі козацько-старшинського роду Забіл з'ясувати питання походження, розвитку, основні напрямки суспільно-політичної діяльності, реалізації основних життєвих стратегій у майновій, соціогуманітарній сферах та процеси входження до складу російського дворянства.*

Питання для обговорення:

1. Походження та персональний склад.
2. Основні напрямки суспільно-політичної діяльності.
3. Майнове становище.
4. Приватне життя і гуманітарна діяльність

Джерела і література:

- Коваленко О., Ситий І. З історії рукописної книги та історичної думки XVIII століття. *Сіверянський літопис*. – 1998. – № 2. – С. 96 – 99.
- Коваленко О. Іван Забіла та його хроніка з історії України. *Сіверянський літопис*. 2000. № 2. С. 148 – 153.
- Коваленко О. Хроніка Івана Забіли про події 30-40-х рр. XVIII ст. в Гетьманщині. *Україна в Центрально-Східній Європі: Студії з історії XI – XVIII століть*: Збірник наукових праць. Київ: Інститут історії України НАН України, 2000. С. 451 – 457.
- Кривошея В. Генеалогія українського козацтва: нариси історії козацьких полків. Київ: Видавничий дім «Стилос», 2004. 391 с.
- Кривошея В. Забіли: матеріали до родоводу. *Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства*. Біла Церква, 2000. Вип. 1. С. 80 – 85.
- Кривошея В. Козацька еліта Гетьманщини. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, 2008. 452 с.
- Кривошея В.В. Козацька старшина Гетьманщини: Енциклопедія. Київ: Стилос, 2010. 792 с.
- Кривошея В., Кривошея І. Нариси історії Чернігівщини періоду козацтва. І. Борзна. ІІ. Волинка. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, 1999. 128 с.

Лазаревский А. Описание Старой Малороссии: Материалы по истории заселения, землевладения и управления. Киев: Типография К. Н. Милевского, 1893. Т. 2. Полк Нежинский. 522 с.

Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. Киев: Типография тов-ва Г.Л. Фронцкевича и К^о, 1910. Т. 2. 720 с.

Панашенко В.В. Соціальна еліта Гетьманщини (друга половина XVII – XVIII ст.). Київ: Інститут історії України НАН України, 1995. 211 с.

Ситий І. Генеалогічні та історичні нотатки бунчукового товариша І. І. Забіли. *Сіверянський літопис*. 1999. № 4. С. 166–169.

Ситий І. Книги Забіл (1671 – 1715). *Сіверянський літопис*. 1999. № 1. С. 116–120.

Токарев С. Коропська сотня Ніжинського полку у другій половині XVII – XVIII ст. Чернігів: Видавництво «Десна-Поліграф», 2016. 120 с.

Токарев С. Приватне життя старшинської родини Забіл. *Сіверщина в історії України*: Збірник наукових праць. Київ; Глухів, 2012. Вип. 5. 169 – 173.

Токарев С. Сімейно-шлюбні зв'язки і патронально-клієнтарні відносини у середовищі козацької старшини Ніжинського полку. *Ніжинська старовина*: Збірник регіональної історії та пам'яткознавства (Серія «Ніжинознавчі студії» № 14). Київ–Ніжин. Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПіК, 2017. Вип. 23 (26). С. 55–63.

Методичні рекомендації:

Семінарське заняття передбачає аналіз процесів становлення, розвитку та реалізації основних життєвих стратегій представників соціально-політичної еліти другої половини XVII – XVIII ст. У якості прикладу були залучені матеріали з історії та генеалогії козацько-старшинського роду Забіл. Він належав до одного з найбільш помітних і репрезентативних у складі козацької старшини Гетьманщини і перебував у складі соціально-політичної еліти протягом усього періоду існування Української козацької держави.

У першому питанні слід з'ясувати походження роду Забіл, визначити, наскільки стратегія їхнього покозачення та входження до складу козацької старшини була типовою для української еліти середини XVII ст. Визначити персональний склад кожного покоління роду. З'ясувати логіку і стратегію їх службового зростання, номенклатуру урядів та неурядових чинів, регіони їх урядування. З'ясувати причини, які сприяли отриманню і утриманню старшинських урядів у тих чи інших адміністративних одиницях і поступове поширення їх впливу в інших регіонах. Проаналізувати процес нобілітації роду та отримання прав російського дворянства.

При розгляді другого питання варто перш за все виокремити основні напрямки діяльності родини – військову, політичну, дипломатичну та інші. В цьому контексті варто з'ясувати фактори, котрі сприяли утриманню роду при владі – знання політичної кон'юнктури, уміння орієнтуватися у політичних процесах, робити ставку на найбільш перспективних політичних гравців. З'ясувати конкретні факти участі Забіл у політичному житті як засіб реалізації стратегії утримання при владі.

У тьому питанні необхідно виділити основні форми та методи набуття маєностей представниками роду Забіл – пожалування гетьманів та гетьманів, купівля рухомого та нерухомого майна, успадкування, пряме захоплення. З'ясувати основні методи отримання майна, які полягали в пошуку неформальних шляхів збагачення, як законних та незаконних способів. Висвітлити основні напрямки господарської та підприємницької діяльності Забіл, які дозволяли представникам роду зміцнювати зв'язки з представниками інших елітарних старшинських родин.

При відповіді на четверте питання варто виокремити основні життєві стратегії роду – сімейно-шлюбну, освітню, благодійницьку, соціогуманітарну. Визначити, наскільки їх реалізація була типовою в тих умовах і наскільки вона допомагала утриматися при владі. З'ясувати причини появи наукових зацікавлень членів роду, їх реалізацію у вигляді написання самодіяльних історичних праць.

Контрольні питання

Які були причини переходу шляхетської родини Забіл до складу козацької старшини? Наскільки така поведінка була типовою для тодішньої еліти?

У чому була причина отримання Забілами монополії на владу у Борзнянській сотні Ніжинського полку та поширення її на інші адміністративні одиниці?

Які фактори, на вашу думку, сприяли отриманню членами роду Забіл вищих урядів в Українській козацькій державі?

Які фактори сприяли нобілітації переважної більшості представників роду Забіл наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст?

Які фактори сприяли утриманню Забіл при владі впродовж усього періоду існування Української козацької держави?

Наскільки для реалізації суспільних стратегій Забіли використовували неформальні методи – зв'язки з вищим керівництвом Гетьманщини та Російської імперії, знання політичної кон'юнктури та ставку на ті чи інші політичні угруповання?

Наскільки члени роду Забіл демонстрували лояльність щодо вищого керівництва Московської держави та Російської імперії?

Які методи застосовували члени роду Забіл щодо формування власних маєностей?

Якою була підприємницька діяльність роду Забіл і як вона допомогла їм зміцнити власне соціально-політичне становище?

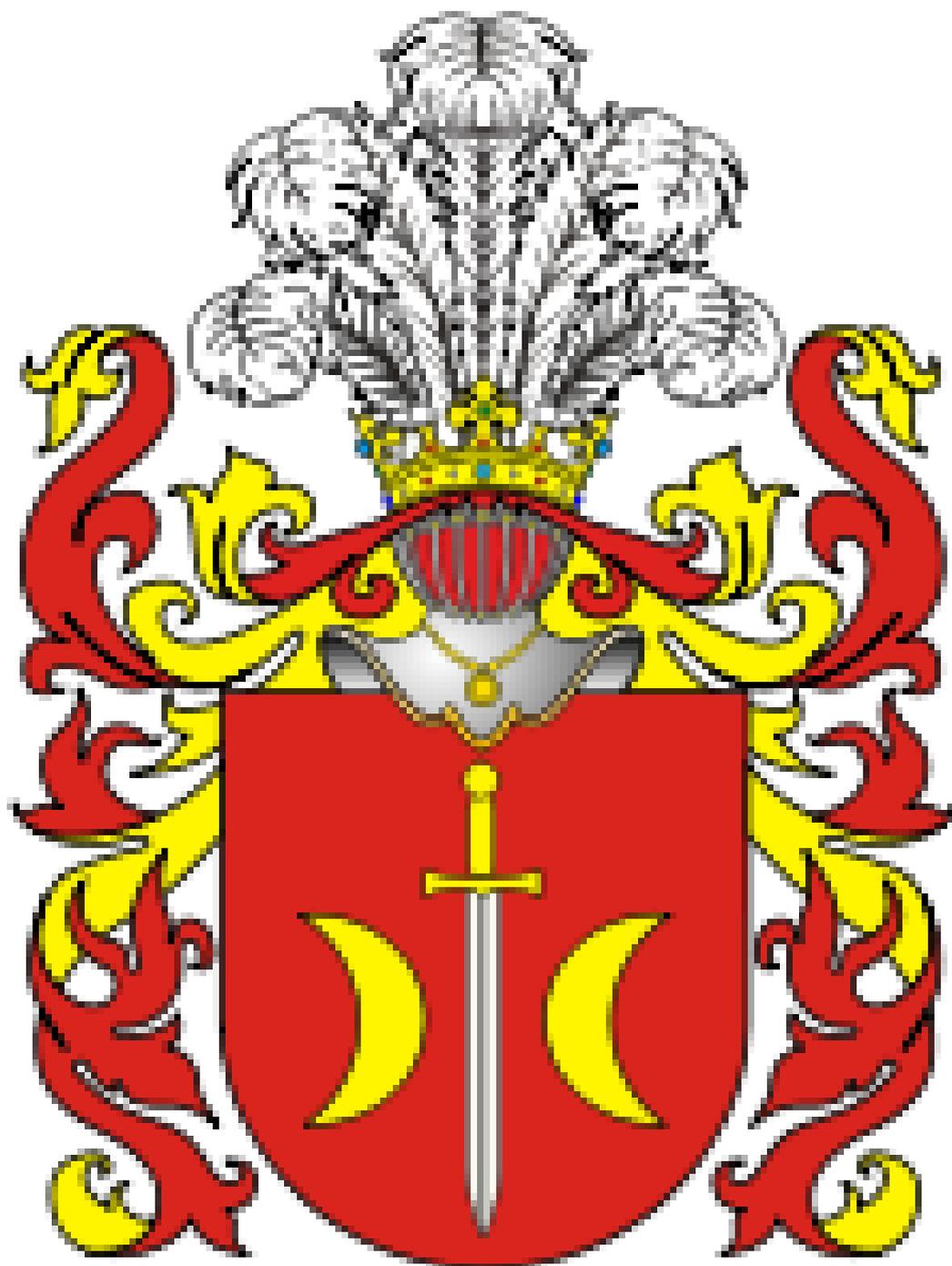
Які сімейно-шлюбні стратегії застосовували члени роду Забіл і як їх реалізація дозволяла зміцнити їх становище?

Якими були освітні стратегії роду Забіл і як вони змінилися впродовж другої половини XVII – XVIII ст?

В чому, на вашу думку, причина наукових та історіографічних зацікавлень членів роду Забіл?

ДОДАТОК Б

Герб Остоя старшинської родини Забіл

На щиті у червоному полі зображені два золоті на півмісяці, обернені кінцями вліво і вправо. Між ними вміщений меч вістрям вниз, гарда якого має форму хреста. Щит увінчаний дворянським гербом з дворянською короною. Нашоломником слугують три страусових пера. Намет на щиті червоний, оздоблений золотом.

Джерело:[68, с. 57].

ДОДАТОК В

Портрет Івана Петровича Забіли (1665 – 1703) – значного військового товариша. Невідомий художник першої половини XVIII ст.

Джерела: [46, с. 263].